aHt arnhems Historisch tijdschrift

Arnhems
Historisch
Genootschap
Prodesse
Conamur

MAART 2018

aHt arnhems Historisch tijdschrift

Jaargang 38, nr. 1

Informatie
Internet: www.prodesse.nl
e-mail: prodesseconamur@gmail.com
telefoon: 026 - 443 35 46

Secretariaat
Postbus 92,
6800 AB Arnhem

Ledenadministratie
t.a.v. Wim Verheggen,
Postbus 92,
6800 AB Arnhem

Druk
HPC drukkerij BV

Arnhems Historisch Tijdschrift

Tijdschrift van de vereniging “Arnhems Historisch Genootschap onder de zinspreuk 'Prodesse Conamur' van 1792” over onderwerpen op het gebied van de geschiedenis van de stad Arnhem.

ISSN 1879-5242

Redactie

- Verschijnt de laatste maand van ieder kwartaal.
- Losse verkoop AHT: € 7,50.
- Kopij dient naar de hoofdredacteur te worden gestuurd.
- De richtlijnen voor auteurs zijn te raadplegen op internet: www.prodesse.nl/AHT.
- De in een artikel verkondigde mening is voor rekening van de auteur en kan derhalve los staan van de mening van bestuur of redactie.
- Het overnemen van artikelen is toegestaan met bronvermelding en na toestemming van redactie en auteur.

Bestuur

- Het periodiek wordt gratis toegezonden aan de leden van de vereniging. Per gezin (één adres) wordt slechts één exemplaar toegezonden.
- Het lidmaatschap van de vereniging bedraagt m.i.v. 2015 € 30,00 per jaar voor een individueel lidmaatschap en € 35,00 voor een gezinslidmaatschap. Het lidmaatschap kan op elk moment ingaan. Opzeggingen dienen vóór 1 december schriftelijk te geschieden.
- Contributie kan overgemaakt worden op rekeningnummer NL61 INGB 0000 8844 35 t.n.v. Prodesse Conamur, Arnhem.

Arnhems Historisch Genootschap
Prodesse Conamur

Inhoudsopgave

Omslag: Detail van het trapeziumvormig houten uithangbord van het Catharina Gasthuis, dat de verhuur van rouwkleren vermeldt. (Museum Arnhem GM 02991)

Het dagelijkse leven in het St. Catherinae Gasthuis, 1650-1720

Menno Potjer

Tegenwoordig zijn gasthuizen vooral bejaardencentra, maar vroeger hadden ze ook nog andere functies. In Arnhem was dat vooral het geval met het St. Catherinae Gasthuis, meer dan bij de andere twee gasthuizen. Lange tijd was het de enige plaats waar zieken konden worden opgenomen (Arnhem kreeg pas zijn eerste stadsziekenhuis in 1848). Het had een speciaal onderkomen voor krankzinnigen en voor pestlijders. Het pesthuis bleef bestaan tot ongeveer 1700, toen die ziekte niet meer voorkwam in ons land. Een rijmpje bij de ingang van het Gasthuis aan de Beekstraat gaf die functies ook aan:

> *Siet hier worden onderhouwen*
> *Oude swacke mans en vrouwen*
> *Sinloos mens en sieck soldaat*
> *vindt ook hier zijn toeverlaat.*[1]

Beeld van Sint-Catharina van Alexandrië, de grote martelares, patroonheilige van het gasthuis. Het beeld is gemaakt door Meester van Koudewater ca. 1470. (Rijksmuseum BK-NM-1196)

Het gasthuis was sinds 1636 gevestigd in het voormalige Agnietenklooster en omvatte minstens zes gebouwen. Behalve de ziekenzaal en het pesthuis was er de Beijer als onderkomen voor passanten, burgerkamers voor mensen die zich verzekerd hadden van verzorging voor hun oude dag (kostkopers oftewel proveniers), en andere kamers voor mannen en vrouwen die te weinig geld hadden gehad om zich in te kopen en daarom een toelage kregen van de diaconie. Als bestuur fungeerden vier huismeesters van wie twee gemeenteraadslid waren. Het financieel beheer berustte bij een rentmeester en de dagelijkse leiding bij de gasthuisvader en -moeder.

Wat is er al bekend over de gang van zaken?

Toen Gerda Leppink haar grote werk over het St. Catherinae Gasthuis schreef, betreurde zij het dat er in de archieven van het gasthuis zo weinig over het dagelijkse leven in deze instelling te vinden was. Dat gold dan voor de jaren tot 1636. De uitgaven voor levensmiddelen en (keuken)gereedschap gaven wel enig maar niet veel houvast. Wel kon zij nog vertellen dat er soms wel zes muizenvallen waren, dat op kerstavond getrakteerd werd op drank en dat er alle nachten een lamp moest blijven branden op de slaapzaal van de armste bewoners, burgers en niet-burgers. Rijkere bewoners (kostkopers) sliepen niet op

Een afbeelding uit de 3D animatiefilm over het voormalige Agnietenklooster aan de Beekstraat. De gebouwen werden in 1636 door het Catherina Gasthuis in gebruik genomen. De laatste vier zusters Agnieten werden ondergebracht in het "borgerhuis". (Historisch Arnhem in 3D, Arnhem 1649, //sites.google.com/site/historischarnhem1649/)

een slaapzaal maar hadden een eigen kamer, tenminste als ze Arnhems burger waren.[2]

Een paar keer maakte zij in dit boek een opmerking over een gebeurtenis na het jaar 1636. Zo horen we dat de kostkoper Rein Jansen stelvoerder (een soort voerman) overspel had gepleegd met Ariaen Otto uit Bennekom in 1667 en daarom was weggestuurd, maar in 1668 weer toegelaten. (Ariaen Otto had nog wel een dukaat en eten voor drie dagen meegekregen voor onderweg). In 1674 werd dezelfde Rein verbannen naar de manskamer, ook wel de kerk genoemd, de mannenzaal voor niet-burgers, maar hij toonde berouw en werd weer toegelaten in de burgerkamer, die dus kennelijk meer comfortabel was.[3]

Ook in de artikelen die Leppink al eerder had gepubliceerd over dit gasthuis en die een latere periode betreffen, de tijd na 1636, kwam het dagelijks leven nauwelijks aan bod. Het ging dan veel meer over speciale activiteiten van het gasthuis om geld te verdienen, zoals het verhuren van rouwmantels vanaf 1740 en van stromatrassen. Toch vinden we daar soms ook enige details over de gewone gang van zaken, zoals dat het niet de gasthuisvader is maar de kostkoper-kleermaker Jacobus Boys die in de jaren 1750 voor de maaltijd een kapittel uit de bijbel leest. Er waren toen ongeveer zestig kostkopers, voor wie het nodige voedsel moest worden ingekocht of verbouwd. Daarnaast belichtte Leppink het werk van een hovenier en van een bierbrouwer die rond 1750 aan het gasthuis waren verbonden.[4]

Verzorging

Leppink is er nooit toegekomen andere gegevens uit de resolutieboeken publiek te maken, terwijl daar toch meer aardige details te vinden zijn, bijvoorbeeld dat het gebruik van tabak in de mannenkamer al in 1670 werd verboden. We laten hier een kleine bloemlezing volgen uit het oudst bewaarde resolutieboek dat in 1666 begint en beperken ons daarbij tot de eerste vijftig jaren.[5]

Naast de lichamelijk verzorging werd ook aandacht besteed aan het geestelijke welzijn der bewoners. Soms was er zelfs een aparte gasthuispredikant. In 1675 werd Derk van Linden, voorheen de bakker van het gast-

Zieken bezoeken door Albert Flamen, 1648 – 1665. De tekst van het versje luidt vrij vertaald:
Een goede geest is vrolijker
in het huis van de zieken
dan aan een tafel vol lekkernijen
afkomstig van verkeerd beheerde goederen.
(Rijksmuseum RP-P-1906-2362)

huis, aangesteld als koster bij de gasthuiskerk. Hij zou daarvoor geen loon ontvangen, maar mocht wel wat geld aannemen voor de vrouwenbanken en stoelen en hij zou een nieuwjaarsfooi krijgen van de rentmeester. Een nieuwe voorzanger verscheen in 1679, dat werd Derk Gerrits die wel loon zou ontvangen, 25 gulden per jaar. In 1683 wordt hem op zijn verzoek nog 1,5 jaar salaris uitgekeerd, hoewel de kerkdiensten dan al een tijd hebben stilgelegen. Later zijn ze weer hervat. In 1705 werd zelfs besloten dat men zich ook in de gasthuiskerk kon laten begraven, voor vijf gulden plus arbeidskosten.

Koude winters. De huismeesters besloten in 1678 geen brandstof beschikbaar te stellen voor de kamers, maar alleen voor de gewone plekken. Dat zal dan vooral de keuken geweest zijn, net zoals in Doesburg gebeurde.[6] In 1750 hadden de burgers wel vuur en licht op hun kamers.

De ziekenzaal was vooral bedoeld voor krijgsvolk, maar opname van ingezetenen voor een korte periode was mogelijk. In 1681 bijvoorbeeld mag de dienstmaagd van tinnegieter Derk Sluiter zes weken in het gasthuis blijven vanwege haar kwade benen.

In 1685 was er een ruzie over de zitplaatsen aan de burgertafel. Besloten werd dat de nieuwe binnenvader en -moeder bovenaan mogen zitten, dan daarnaast de vorige binnenmoeder Stijneke Bucks, dan pas de kostkopers in de volgorde van hun jaar van intrede. Verder werd geconstateerd dat er aan de tafels op de vrouwenzaal ('de deel') en de mannenzaal ('de kerk') wel eens ongeregeldheden waren bij het eten. Daarom werden de ordonnanties van het gasthuis herdrukt. Zes worden er vastgelijmd op een plankje en in de gemakken (= de kamers) opgehangen. In elk gemak moet er wel een opzichter komen. Wat aan eten overblijft, mag niet meegenomen worden, men kan dat de volgende keer opdissen. Christiaan Caspers bijvoorbeeld deed dat wel eens en omdat hij ook nog te vaak dronken was, mocht hij een maand lang niet uitgaan (1695). Discipline moet er zijn. Om ruzies over de verdeling van het vlees te voorkomen, werd in 1703 nadrukkelijk bepaald dat de binnenvader het vlees moest snijden, dat toen drie keer per week op tafel kwam.

Een bullenpees is een voorwerp, tussen een zweep en een stok in, dat ingezet werd om straffen uit te delen. De bullenpees is een gedroogde penis van een stier (bul). Een bullenpees is 75 tot 85 cm lang. Tegenwoordig geliefd als hondensnack "voor een gezond gebit en tandvlees en ze bieden een onweerstaanbaar kauwplezier". (www.uwtuinendier.com)

Om beter toezicht te kunnen uitoefenen was al in 1682 besloten dat de rentmeester een woning zou krijgen in het complex. Hij moest er wel 500 gulden voor betalen, maar die mocht hij of zijn erfgenaam terugvragen aan zijn opvolger. Rentmeester Jacob Coets werd in 1704 toegestaan ook het koetshuis en turfhuis op het complex van het gasthuis gaan gebruiken.

De verzorging was niet uitsluitend voorbehouden aan het personeel. Voor zover opgenomen lieden hun oude beroep nog konden uitoefenen, werden zij aangemoedigd dat te blijven doen: spinnen, weven, kleermaken, bier brouwen, enzovoort. De verdiensten waren wel voor het gasthuis.

Straffen: wegsturen, opsluiten of de zweep

Voor sommige vergrijpen konden bewoners het huis worden uitgezet. In 1684 bijvoorbeeld hadden Jan Hendriks en zijn vrouw Berntje brandewijn verkocht in het gasthuis, ze werden daarom weggestuurd, maar ze zijn 'op voorspraak van goede luiden' toch weer toegelaten, waarbij ze wel 75 gulden als boete moeanneke sten betalen.

In 1695 is de gasthuisvader Evert van Heteren beledigd door *mademoiselle* Maria Galet, die hem ervan beschuldigde goederen van het gasthuis naar zijn dochter gebracht te hebben die, zei zij, een hoer is en een kind van een getrouwd man heeft. De *mademoiselle* werd opgesloten in de verbeterkamer, die kennelijk toen in het gasthuis te vinden was, bij het dolhuis. Maar een andere vrouw, Jenneke Wouters, die maar bleef schelden en beledigen, is het gasthuis uitgezet (1697).

In 1694 heeft David Picard de binnenvader niet alleen uitgescholden, maar ook geslagen. Hij zal worden opgesloten totdat hij spijt betuigt, maar dat weigert hij. Dus wordt hij weggestuurd. Drie weken later betuigt hij alsnog spijt, waarop hij weer voorwaardelijk wordt toegelaten. Dat geluk heeft Jenneke Wouters niet gehad, nadat ze het gasthuis was uitgezet vanwege haar vele schelden en beledigen (1697). Wat er van haar geworden is, blijft onbekend.

Gerhart Wulfraet maakte het ook bont. Nadat hij de gasthuismoeder geslagen had (1704), werd hij opgesloten in de 'kouw', een isoleercel die de bijnaam Nieuw Oostindië had gekregen. Veel hielp het niet, want vanwege het uitschelden van huismeester Wilbrennink moest zijn verblijf aldaar verlengd worden (1708).

De bullepees wordt voor het eerst vermeld in 1708, maar is misschien door de binnenvader al eerder gebruikt. Slachtoffer was B. Kempink en zijn misdrijf was schelden en dronkenschap.

Goede zeden

Het handhaven van de goede zeden leverde veel problemen op, hoewel een opsomming daarvan misschien het beeld wat vertekent. In de inleiding werd al vermeld dat Rein Jansen om die reden was weggestuurd maar ook weer terug had mogen komen. Hij kreeg toen als taak dat hij op de poort moest passen en

De losbandige dienstmeid door Pieter Gerritz Roestraten, ca 1665. (Frans Hals Museum os I-295)

die tijdens de kerkdiensten moest sluiten. Wolter Gerrits zou hem daarbij helpen. Een latere instructie (1707) voor de portier, dat was toen Derk Scholder, legde de nadruk op het dichthouden van het poorthek om venters te weren. En bewoners die (etens)waren uit het huis meenamen naar buiten, moest hij aangeven bij de rentmeester en die goederen in beslag nemen.

In 1667 werd ook Rudt Janse levenslang weggestuurd, vanwege verscheidene 'geile ontuchtigheden' met Henderske Hansen. Henderske kreeg een proeftijd van drie maanden en werd daarna definitief weer toegelaten, omdat ze als zwakzinnige niet volledig verantwoordelijk voor haar daden was, zijnde *onnozel*. De diaconie zou haar verblijf gaan betalen. De diaconie deed dat wel vaker bij armlastige personen. Eind 1670 werd Rudt Jansen toch ook weer toegelaten, ook bij hem 'op verzoek van vele eerlijke luiden'.

Eveneens in 1668 was Ariaen Ariaense van Wageningen vanwege haar zwangerschap (de vader bleef onbekend) teruggestuurd naar Wageningen, met voor onderweg een klein beetje geld, eten en kleren: ze mocht nooit meer terugkomen.

Het volgende voorval vond plaats in 1681. Omdat Charles Fago en een Jenneke overspel met elkaar hadden bedreven, werden ze beiden het gasthuis uitgezet, met een gulden zakgeld en wat eten. Maar de voogden van Charles Fago, Jurrien Somer en Tonis Rutgers, betaalden 75 gulden boete en daarom mocht Fago alsnog blijven, hij moest echter wel een half jaar allerlei werkjes doen.

Daarna is het pas in 1706 weer raak, het jaar waarin Jenneke bijgenaamd de profetesse voor de eerste keer werd opgenomen. Anna Smink bleek dat jaar zwanger van Gerrit Eijskens, die dit ook toegaf. Welke straf hen toen is opgelegd, is niet meer vermeld en ook niet of het hier om bewoners gaat of om dienstpersoneel.

Elkaar bespioneren

Naast het resolutieboek is er nog een andere bron die een aantal details biedt over de dagelijkse gang van zaken. Dat is het dossier van de rechtbank over het proces tegen rentmeester Willem Kedde, die van ontucht met een bewoonster werd beschuldigd, Elsken Jurriens.[7] Het is het enige proces dat het gasthuis in twee eeuwen voor de Hoge Bank heeft hoeven te voeren. Tijdens het verhoor blijkt dat Elsken in de keuken werkte.

Jan de koksmaat, 43 jaar, verklaart als getuige dat de melkmaagd Jenneke van Middachten heeft gezien dat Kedde Elsken gekust heeft onder de poort. En toen de meiden het goed van Keddes vrouw Jenneke (Stevens) de Moeder aan het strijken waren, vroeg deze aan Elsken: ‘Wat hebt gij met mijn man te doen?’ Waarop Elske stil zweeg.

Die melkmaagd, Jenneke van Middachten, 34 jaar, bevestigt dit verhaal en vult aan dat het kussen onder de poort was gebeurd toen Elsken ene Evert Gerrits uitliet. De nicht van weduwe Noot heeft het ook gezien.[8]

Grietje (Jans) Moor Opdedeel, 58 jaar, huisvrouw van Henrick Dirks, heeft gezien, toen ze een keer in de keuken kwam en Jenneke de Moeder in het slachthuis was om bij het slachten van het eerste beest van deze herfst te zijn, dat Elske een hemd voor Kedde warmde en hem dat bracht en toen de sleutel van de vergaderkamer haalde. Een andere keer had Grietje op de trap van Munters gekeken door een gaatje in het beschot en toen gezien dat Elsken op de zitbank in de vergaderkamer tussen het scherm en de toestel haar rok opgebeurd had en dat de rentmeester haar om haar billen met zijn armen gevat had. Ze riep Anna Everts erbij, de weduwe van soldaat Laurens Steenhouwer. Die was op de zolder de was aan het afhalen en heeft het ook gezien. Bovendien heeft Anna Evers hen beiden een keer in de kalverstal zien vrijen, maar de rentmeester had toen wel zijn broek aan. Anneke was op dat moment op de bleek geweest en naar de kalverstal gelopen om Rudt de voerman met de lamme hand te zoeken. (Dat zal de Rudt Janse uit het resolutieboek geweest zijn, MP).

Grietje en Anna hadden de rentmeester al eerder in het vizier gehad. Grietje had hem twee keer bij de jonge joffer Van Dijk zien binnengaan. Ze was hem een keer nageslopen en had gezien dat hij op haar naakte lichaam lag te pompen met zijn kleren aan en zijn muilen uit. Anna Evers voegt daaraan toe dat Kedde naar juffrouw van Dijcks kamer ging als Marijke Evers en Drieske naar de kerk waren (kamergenoten?). Zij beiden hadden ook de huismeesters ingelicht.

De schijn tegen

Het proces heeft niet lang geduurd, de uitspraak was voorzien voor 5 januari 1652, ondanks de complicatie dat Elsken bij het eerste verhoor in october 1651 door de vier huismeesters niets had ontkend, ja zelfs bekend had dat Kedde veel *vuijlichheden* met haar had gedaan. Bij het scherm in de vergaderkamer zou hij haar rok omhoog getild hebben en haar *vrouwelijckheid* betast. ‘Waarom doet gij dit,’ had zij gevraagd, ‘gij hebt immers een vrouw.’ Hij had geantwoord: ‘wees niet bang, ik zal u niet misdoen, ik zoek mijn plezier.’ Maar ze hadden geen seks gehad. Op de vraag van de huismeesters waarom ze niet had tegengesparteld, antwoordde Elsken dat zij had gehoopt op verlenging van haar betrekking als de rentmeester dat zou willen bepleiten bij de huismeesters.

Huismeester Gijsbert Coets M.D. voegde aan deze verklaring toe dat Kedde hem bekend heeft dat hij twee keer voor de grap naar de schorteldoek van Elske getast had, maar wel in het bijzijn van zijn eigen vrouw. Hij had ook bekend over (niet op) joffer Van Dijks bed gelegen te hebben en dat de muilen hem uitgevallen waren en dat hij wel vaker op haar kamer geweest was.

De huismeesters besloten de zaak voor het gerecht te brengen. Daar deelde Coets mee

Een ander geval van ontucht en de omgang daarmee is het bekende verhaal van Suzanne en de twee ouderlingen, beschreven in het apocriefe hoofdstuk Daniel 13. De afbeelding laat zien dat het afleggen van valse getuigenissen bestraft kon worden met steniging. Prent van T. Galle te Antwerpen 1589. (Rijksmuseum RP-P-OB-103.451)

dat op 18 oktober Elsken 's morgens haar verklaring nog eens bevestigd had, maar 's middags langs kwam om hem in te trekken, zeggende dat Kedde alleen maar aan haar been gevoeld had toen ze op een stoel stond in de vergaderkamer om een lantaarn op de bedstede op te hangen.

Bij de eerste zitting van de Hoge Bank, op 8 december, handhaafde Elsken haar ontkenning. Ze had aanvankelijk tegen huismeester Arnold van Dans alleen maar alles toegegeven uit verbaestheit en uit angst voor geseling. Zelfs toen ze daarna werd geconfronteerd met Grietje en Anna bleef ze ontkennen, en wanneer ook de scherprechter Andries erbij gehaald wordt heeft dat evenmin effect. Alles wat ze bekent is dat ze Kedde wel eens gekust heeft bij het pandverbeuren, waar iedereen bij was, om haar pand te lossen. Of bij het vieren van een verjaardag.

De rentmeester lijkt in deze verklaring te functioneren als gasthuisvader, een indruk die versterkt wordt doordat in het hele proces geen gasthuisvader als getuige gehoord wordt en de rentmeestersvrouw Moeder genoemd wordt.

De verdediging

Het belangrijkste punt in de verdediging van Kedde is dat er tot november helemaal geen gaatjes in het beschot zijn geweest. Betrouwbare getuigen, namelijk ziekentrooster Johan Herberts en de diakenen Johan Ras en Hendrik van de Water bevestigden dit en keken ook door het reetje op de trap van Munters kamer; zij konden dan echter de zitbank bij het scherm niet zien. Een paar dagen later waren er nieuwe gaatjes gekomen, zoals Peter van Heteren en Wentzel Michels (de slachter) en Geurt Berents bevestigden. De twee schepenen van de rechtbank gingen vervolgens ook door de reet kijken en konden evenmin de zitbank zien.[9]

Keddes advocaat schetste enige persoonlijke achtergronden. Elsken de koksmaat, nu 26 jaar, kwam een poos geleden ziek in het gasthuis. Toen ze beter werd, ging ze helpen in de keuken en ze deed dat zeer goed. Ze hoopte op een vaste plaats, want ze had elders weinig kansen als onaanzienlijk persoon, ze was bovendien zwaar gebocheld en zwak van lichaam. Haar aanklaagster Anna Evers zal jaloers op haar geweest zijn, al ontkent zij uit haat en nijd getuigd te hebben, want die Anna is ook verscheidenen malen

Vanaf keizer Constantijn (circa 325) moest elke stad een apart gasthuis hebben, een uiteraard christelijk gasthuis. Van Flacilla, de vrouw van Constantijns latere opvolger Theodosius, die het christendom in 396 zelfs tot staatsgodsdienst had gemaakt, wordt verteld dat zij zo nederig was dat ze persoonlijk ging meewerken in zo'n opvanghuis. (Rijksmuseum RP-P-OB-44.796)*

opgenomen als zieke maar dan steeds weer na haar genezing weggestuurd, want ze was *levij ende vuijl* en *kwalijk befaamd*, maar ze werd dan steeds opnieuw op voorspraak van de diaconie toch weer opgenomen.

De advocaat maakte er veel werk van om te betogen dat Anneke Everts inderdaad kwalijk befaamd is. Zo werkte ze onder andere op de ziekenzaal waar de invalide en impotente soldaat Jan Baptist lag. Drie getuigen (Tonis Dirks 46, Marrike Martens 71 en Niesken Berents van Wageningen 38), hebben van die Jan Baptist gehoord dat Anneke hem onder de lakens bij zijn *mannelijckheid* gepakt had en zo hard getrokken had dat het drie dagen later nog pijn gedaan zou hebben. Joost Baltus (62), knecht in het ziekenhuis, weet nog dat Jan Baptist hierover zijn beklag deed bij de rentmeestersvrouw. En, ander voorbeeld, toen Simon Harink (71) in het ziekenhuis was, zag hij dat Anneke de gewassen neusdoeken aan Joost de bezembinder terugbracht, ze uittelde tot tien en hem toen kuste en zei dit is elf.

Ook buiten de ziekenzaal was ze manziek. Jan Hermans (22), boerenknecht, getuigde de rentmeestersvrouw gevraagd te hebben Anneke niet mee te zenden naar het hooiveld omdat ze steeds met het volk wil knuffelen en tasten, zeer onbetamelijk. Marike, Niesken en Anneke Coenders (circa 45) hebben gezien dat Anneke op de turf lag en een metselaarsgezel in zijn voorbroek tastte en hebben haar daarom berispt: 'Foei Anna, schaam je!' Jan Bernts getuigde dat Anneke hem vaak vroeg haar enig geld te lenen. Een keer, toen zij hout op een kar laadde op de *boerplaats*, vroeg hij hoe ze die twee gulden dacht terug te betalen? 'Je zou met mij kunnen slapen' had ze geantwoord. Dan zijn er nog Jan Hendriks en Huibert Tonis, beiden wonen ook in het gasthuis en zij verklaren dat Anna ze steeds in de voorbroek wou tasten.

Maar ja, daarmee is nog niet bewezen dat ze in de zaak van Kedde meineed heeft gepleegd.

Joffer Van Dijk

Hoe zat het nu met die juffrouw Van Dijk? Zij is door haar vader heel slecht behandeld en kwam daarom onder bescherming van het stadsbestuur te staan, dat haar in het gasthuis ondergebracht heeft. Haar advocaat Arnold Pennink betaalde daarvoor wel kostgeld. Rentmeester Kedde kreeg het toezicht

op haar en de sleutel van haar koffer. Zij vroeg hem soms geld om het proces tegen haar vader beter te kunnen voeren (Dit proces heb ik niet kunnen vinden, en dat het gasthuis als een soort Blijf-van-mijn-lijf-huis kon functioneren wordt verder ook nergens bevestigd, MP).

Heeft Kedde op haar bed gelegen? Ja, Nieske Berents van Wageningen (38 jaar) en Elske Jurriens (26) herinneren zich dat. In de zomer van 1650 brachten zij een keer joffer Van Dijk eten, die liet toen het mes om een citroen te schillen achter de bedstede vallen. Kedde, die erbij was, bukte zich over de bedstee om het mes te pakken, maar dat lukte niet, zijn muilen vielen van zijn voeten. Die keer zagen zij Grietje Moer niet langskomen, maar andere keren zagen ze wel dat Grietje op die kamer was. Maar wat ze daar dan deed, dat weten beide dames niet.

Zo heeft Keddes advocaat voor deze zeer verdachte gang van zaken toch een accepta-

Trapeziumvormig houten uithangbord van het Catharina Gasthuis, dat de verhuur van rouwkleren vermeldt. (Museum Arnhem GM 02991)

Verhuur van rouwmantels (1650)

Al in de zeventiende eeuw, lang voordat het St. Catherina Gasthuis ermee begon, werden rouwmantels verhuurd. Het was een wijd verspreid gebruik om ze bij begrafenissen te dragen. De volgende dag werden ze dan weer teruggebracht bij de verhuurder.

Er kon wel eens iets mis gaan., zoals blijkt uit een rechtszaak die op 16 december 1651 diende voor de Hoge Bank.[1] Willem Kreijvenger, dat is de man die zijn hele gezin had laten portretteren door onder andere Gerard ter Borch en Caspar Netscher, had in oktober 1650 elf rouwmantels gehuurd bij Jacob Thonis Gumster, zijn buurman, en de volgende dag teruggebracht. De huursom wilde hij best betalen, 6 stuivers per dag per mantel, dus voor twee dagen 132 stuivers. Maar Jacob eiste ook schoonmaakkosten, want hij vond dat de mantels vuil waren geworden. Hij had ze laten wassen voor 12 stuivers, veertien dagen laten drogen op zolder en daarna in de pers gedaan, dus al die tijd kon hij ze niet verhuren. Hij had de droogscheerder ook nog elk keer 10 stuivers moeten betalen, kortom hij eiste in totaal 71 gulden. Kreijvenger had dat geweigerd, hij beweerde dat de vervuiling niet aan hem of de zijnen te wijten was geweest.

Het vonnis van de rechtbank, opgetekend zonder toelichting, luidde dat Kreijvenger 36 gulden moest betalen.

1. GldA., ORA, blok 2003, Gerichtsignatenboek Hoge Bank, inv. nr 167, ongefolieerd. Volgens mij is er in oktober 1650 geen familielid van Kreijvenger overleden, wel op 24 juli 1650: Willems moeder Naleke Kreijvenger.

bele toelichting kunnen geven. Een vonnis zit niet in het dossier en niet in het signatenboek, maar waarschijnlijk is Kedde vrijgesproken, hij bleef althans gewoon in de stad wonen en zal dan rentmeester gebleven tot zijn overlijden in augustus 1663.[10]

Conclusie

Processen over aanranding of overspel zijn vooral interessant omdat ze onbedoeld veel details geven over het dagelijks leven, in dit geval bijvoorbeeld dat er in het gasthuis wel eens pandverbeuren werd gespeeld en welke werkzaamheden door bewoners werden verricht, bijvoorbeeld in de ziekenzaal. Ook resolutieboeken kunnen naast alle zakelijke contracten over verpachtingen en dergelijke soms dit soort details bevatten, bijvoorbeeld dat er een poortwachter nodig was, of dat sommigen hun oud beroep nog bleven uitoefenen in het gasthuis, zoals vlas spinnen, kleermaken of bierbrouwen. Daardoor komt het leven in de zeventiende eeuw dichterbij.

Door de vermelde incidenten zo op een rij te zetten, dreigt wel het gevaar van een flinke vertekening van het dagelijks leven in het gasthuis, alsof het vooral om het handhaven van de discipline ging. Bij een klein aantal kostkopers zal dat makkelijker geweest zijn dan bij een groter aantal. In 1694 bijvoorbeeld waren er maar 22, van wie de recordhouder pas 12 jaar in het gasthuis verbleef.[11] In de achttiende eeuw nam hun aantal wel toe.

Noten

1. Gerda Leppink, *Uit de geschiedenis van de Drie Gasthuizen in Arnhem*, Arnhem 1983, 13.
2. Gerda Leppink, *Het St. Catherinae Gasthuis in Arnhem in de eerste vier eeuwen van zijn bestaan (1246-1636)*, Hilversum 1995, 259, 273.
3. Idem, 190-193.
4. Gerda Leppink, 'De verhuur van (stroo)matrassen aan in Arnhem ingekwartierde militairen, 1760-1800' in *Arnhem de Genoeglijkste* 9-3 (1989), 138-141.
   Gerda Leppink, 'De verhuur van rouwmantels' in *Arnhem de Genoeglijkste* 10-2 (1990), 76-80. Hierin beschrijft zij hoe ze werden gemaakt in de jaren 1744 tot 1828. De opbrengst lag tussen 100 en 325 gulden per jaar.
   Gerda Leppink, 'Een wel geregeerd moestuin' in *Arnhem de Genoeglijkste* 5-4 (1985), 208-216 Hierin veel over de inkoop van voedsel, maar vooral de instructie voor de hovenier Hermen Smit, 1749.
   Gerda Leppink, 'De Bierbrouwerij van het St. Catherinae Gasthuis' in *Arnhem de Genoeglijkste* 9-2 (1989), 67-69. De brouwerij werkte met hulp van een huisknecht en van bewoners, was in 1676 opgeheven, maar in 1696 opnieuw ingericht en tot 1812 in bedrijf.
5. Archiefwerkgroep, *Het oude gasthuisboek van Doesburg, 1437-1654*, Doesburg 2017, 58.
6. GldA., Archieven van de gasthuizen, toegang 2001, Resolutieboek St. Catherinaegasthuis 1666-1729, inv.nr. 490.
7. GldA., Oudrechterlijk archief, toegang 2003, dossiers Hoge Bank, inv. 229. Herfst 1651. De vier huismeesters waren Dirk van de Sande, Arnold van Dans, Johan van Ommeren en Gijsbert Coets M.D.
8. Andere getuigen waren Jenneke van Stortloo 23 jaar oud (en 5 jaar in het gasthuis), Catherina van Grol 24 (4 jaar), Hermken van Grol 24 (5 jaar), Eva Moor opdekerk 52 (28 jaar), Peter van Heteren 60 (25 jaar), Gustavus Schut 42 (x?). Hun verklaringen voegen weinig toe. Schut bijvoorbeeld had Keddes vrouw een keer zien huilen en dat de rentmeester dreigde haar met een stok te slaan.
9. Een soortgelijke gebeurtenis speelde zich in 1725 af in Rhenoy. Daar werd de schoolmeester van overspel beticht, de getuige zou dat gezien hebben door een reet in de deur. Die reet was er helemaal niet, constateerde de schout. Zie mijn artikel 'De reet in de deur' in *Mededelingen van de Historische Kring West-Betuwe* 22 (1994), 3, 40-44.
10. Hij wordt nog een paar keer genoemd na 1652 in verband met de koop en verkoop van onroerend goed, GldA., ORA 2003, Vrijwillige rechtspraak, inv. 419. Zijn sterfdatum in de Retroacta toegang 0176, Begraafboek, inv.nr 158.
11. Gld A., Archieven gasthuizen, toegang 2001, inv.nr 593, de 14e rekening (over de jaren 1692-93) van rentmeester Jacob Coets, de enige die van hem bewaard is gebleven.

‘Het deftige Arnhem leek wel een oorlogsterrein’.

Over de Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond en de Corporatieve Concentratie

Stef Ketelaar

In het Arnhem van de jaren ’30 van de vorige eeuw waren verschillende fascistische en nationaalsocialistische partijen actief. Een aantal daarvan zijn er in het Arnhems Historisch Tijdschrift besproken.[1] In deze bijdrage, een vervolg daarop, komen de Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond (ANFB) en de Corporatieve Concentratie aan de orde. Deze laatste was geen afzonderlijke groep, maar behelsde een samenwerkingsverband tussen een aantal partijen.

Jan Baars (1903 – 1989) was een Nederlands fascistisch politicus en later verzetsstrijder tijdens de Tweede Wereldoorlog. (nl.wikipedia.org)

Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond (1932-1934)

Waar de eerder besproken partijen zoals het Verbond van Actualisten, Vereeniging De Bezem, het Verdinaso en de Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiderspartij (NSNAP) in Arnhem (en de rest van het land) in de marge waren gebleven, geldt dat al minder voor de in 1932 opgerichte Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond. Dit was de eerste fascistische partij in Nederland die numeriek van betekenis was, hoewel de 17.157 stemmen bij de landelijke verkiezingen van 1933 tekort schoten voor een zetel in de Tweede Kamer. De Bond behaalde 954 stemmen in kieskring Arnhem (waarvan 448 in de gemeente Arnhem) tegen 801 in kieskring Nijmegen.

De partij kwam voort uit een afsplitsing van de groep De Bezem, die ook in Arnhem even de kop had opgestoken.[2] Leider van de ANFB was de sociaal bewogen Amsterdamse marktkoopman Jan Baars. Deze verwierp het antisemitisme en was niet enthousiast over het nationaalsocialisme. Baars stond een gematigd fascistische koers voor waarin geen plaats was voor theoretische scherpslijperij, wel voor ordeverstoring en relletjes.

In september 1933 ging de ANFB samen

met de Nationale Unie op in de Corporatieve Concentratie, tot het in maart 1934 uiteenviel als gevolg van spanningen tussen Baars en de leider van de Nationale Unie, prof. F.C. Gerretson. De ANFB werd opgedeeld in het Fascistische Verbond De Vuurslag, geleid door Robert Frédéric Groenix van Zoelen, en het Zwart Front, onder leiding van Arnold Meijer. Baars probeerde het nog met de oprichting van nieuwe fascistische clubjes, maar zonder succes. In de jaren die volgden distantieerde hij zich van het fascisme en sprak zich uit tegen de NSB en NSNAP. Hij zou tijdens de oorlog een verzetsrol hebben vervuld.[3]

'Tot het einde toe fatsoenlijk blijven bleek te veel gevergd'

In november 1932 maakte het Nederlandsch Verbond van Nationalisten bekend dat vier van zijn afdelingen (met in totaal 130 leden), waaronder die van Arnhem, hadden besloten samen te gaan met de ANFB om op die manier concentratie tegen het 'rode gevaar' te bewerkstelligen. Marinus Heijbroek, de uit Oosterbeek afkomstige voorzitter van de Arnhemse afdeling van het nu gefuseerde Verbond, nam plaats in een zogeheten reorganisatiecommissie.[4]

In Arnhem was de Bond van begin af aan actief met het voeren van propaganda. Daartoe vergaderde deze in De Vereeniging, zoals op 27 augustus 1932, waarbij Baars tot de sprekers behoorde. Het liep die avond flink uit de hand aan de Velperweg. De fascisten, waarvan sommigen de bekende zwarte hemden droegen, weigerden het Arnhemse CPN-raadslid R.J. Brugman en zijn partijgenoten de toegang. Brugman protesteerde hier fel tegen en moest – volgens de krant - door de politie tot kalmte gemaand worden. Een aantal socialisten en communisten had zich desondanks toegang tot de zaal weten te verschaffen en brachten daar socialistische liederen ten gehore. De kreten 'vrijheid' en 'rood front' schalden door de zaal. De fascisten lieten nog voor aanvang een aantal personen verwijderen, waarna de eerste spreker het woord nam. Daarna was Baars aan de beurt. Zolang hij zich onthield van scheldpartijen bleef het rustig in de zaal, zo tekende een journalist op. 'Tot het einde toe fatsoenlijk blijven bleek echter te veel gevergd'. Toen Baars de socialistische voormannen aanviel en zijn Italiaanse geestverwanten begon op te hemelen, moest de in grote getale aanwezige politie weer ingrijpen om de rust te herstellen door diverse bezoekers met geweld te verwijderen.

De overgebleven socialisten verlieten onder het zingen van de *Internationale* de

Installatie van de nieuwe commissaris van Politie te Haarlem, de heer A.W. v.d. Burgt op 24 juni 1941. Burgemeester S.L.A. Plekker feliciteert de nieuwe commissaris, die dit ambt vroeger in Arnhem bekleedde. (www.gahetna.nl)

FASCISME

Zij die sympathiseeren met de Fascistische idee en inlichtingen wenschen omtrent de beweging worden verzocht hun naam en adres op te geven aan:

De Afd. Arnhem der Alg. ned. Fascistenbond, Postbox 58.

De oproep van de afdeling Arnhem van de ANFB in de Arnhemsche Courant van 12 december 1932.

Links: Het café-restaurant National in de Bakkerstraat omstreeks 1930. (Gelders Archief 1500-139)

zaal en sloten zich buiten aan bij de menigte van een paar honderd man die zich al op de Velperweg bevond. Daar bleek het zingen van socialistische liederen voor de door commissaris A.W. van der Burgt aangevoerde politiemacht voldoende aanleiding te zijn om hardhandig in te grijpen.[5] Twee raadsleden van de SDAP die volgens de krant 'kalm op en neer wandelden' werden door de politie met gummiknuppels bedreigd. De communist Brugman, die ondanks een verbod doorging met zingen en de menigte aanspoorde hetzelfde te doen liep rake klappen op en moest vanwege opruiing mee naar het politiebureau. 'Alles bijeen zal het fascisme Zaterdagavond in Arnhem wel geen grote resultaten te boeken hebben gehad', zo besloot het socialistische dagblad *Het Volk* zijn verslag van de gebeurtenissen.[6]

Eind januari 1933 kwam Baars opnieuw naar Arnhem voor een propaganda avond van de ANFB die nu plaatsvond in café-restaurant National aan de Bakkerstraat. De zaal was versierd in fascistische kleuren. Er hing de leus: 'Fascisme is eenheid, eenheid is welvaart'. Boven de bestuurstafel prijkte het portret van koningin Wilhelmina. Volgens het krantenverslag was de zaal gevuld. De fascisten hadden andere politieke partijen – zoals de Vrijheidsbond, CHU, SDAP en de CPN - uitgenodigd, maar geen daarvan had daaraan gehoor gegeven of zelfs maar op die uitnodiging gereageerd.[7] Anders dan bij het vorige optreden van Baars in Arnhem bleef het nu rustig.

Bij een andere gelegenheid, in Apeldoorn, zorgde de aanwezigheid van uit Arnhem en Nijmegen afkomstige fascisten voor tumult. Daar liep het bij een spreekbeurt van Baars uit de hand. Het vergadergebouw werd bekogeld en de markt moest ontruimd worden. Nadat de Arnhemse en Nijmeegse fascisten waren vertrokken, keerde de rust op de Veluwe terug.[8]

Joden 'ook als penningmeester' welkom

In december 1932 werden sympathisanten van het 'Fascistische idee' in de *Arnhemsche Courant* opgeroepen om hun naam en adres op te geven aan 'Postbox 58'.[9] Ook kon men terecht bij J.H. Crebas die sinds mei 1933 als administrateur zitting had in het hoofdbestuur. Crebas, tevens werkzaam als propagandist, woonde aan De Wetstraat 17.[10]

Een andere Arnhemmer, ene Swemmelaar die eerder in Soerabaja (Ned. Indië) had gewoond, was vicevoorzitter van de ANFB. Swemmelaar verving Baars bij een bijeenkomst in Baarn. Deze moest wegens een politieoptreden in Hilversum, waarbij de zaal was 'leeggeranseld' voordat Baars aan zijn optreden was begonnen, 'van het Gooi niets meer hebben'. Swemmelaar had eigen publiek meegebracht, dat volgens *Het Volk* bestond uit een 'mengeling renteniers, die thans met hun vrijen tijd geen raad weten: circusartisten, die bereid waren bij elke stemverheffing van den spreker te stampen en applaudisseren en jongelieden die tegelijk als brandwacht, marinier en landstormer waren verkleed (…)'. Ook waren een flink aantal communisten aanwezig die zoveel kabaal maakten dat de politie er 'om het kwartier een uit moest werken'. In het debat met de sociaaldemocraat Van de Kieft en bij de beantwoording van vragen toonde de ANFB zich bij monde van Swemmelaar afkerig van Hitler en Mussolini. Joden waren, 'ook als penningmeester', welkom. Swemmelaar verontschuldigde zich voor scheldpartijen op socialisten. Dat was niet persoonlijk bedoeld. Er werd geëindigd met het zingen van het *Wilhelmus*.[11]

In maart 1933 sprak het bestuur van de ANFB zich in een ingezonden stuk in de *Arnhemsche Courant* nogmaals in scherpe bewoordingen uit tegen de jodenhaat van dr. Van Rappard - de Arnhemse leider van de NSNAP waar men 'van gruwde'. Joden waren goede vaderlanders en trouwe Oranjeklanten.[12] Van Rappard op zijn beurt diende een aanklacht in tegen het bestuur van de afdeling Arnhem van de ANFB, met name tegen het bestuurslid Heinekamp, die hem een antisemiet had genoemd.[13]

Straatbeeld met Musis Sacrum omstreeks 1935. (Gelders Archief 1500-4348)

'Oorlogsterrein'

In Arnhem zou een zaalverhuurder anonieme dreigbrieven hebben ontvangen om geen zaal aan de ANFB beschikbaar te stellen.[14] Welke zaal het betrof en of de brieven het gewenste effect sorteerden is onbekend. Op 12 juni 1933 kon de Arnhemse afdeling van de bond gewoon terecht bij Musis Sacrum om in de concertzaal te vergaderen. Baars zou het slotwoord uitspreken.

Het was die avond rondom Musis, op het Velperplein en in de omliggende straten 'zeer rumoerig'. Een grote politiemacht kon door 'tactisch optreden' aanvankelijk 'erger' voorkomen. Later op de avond moest de gummistok er aan te pas komen en schoot de politie enkele malen in de lucht. De vergadering werd bezocht door zo'n 400 personen, voornamelijk communisten en socialisten die ondanks strenge controle bij de voorverkoop toegangsbewijzen hadden bemachtigd. Het handjevol fascisten kreeg - ongetwijfeld tot hun teleurstelling - te horen dat het tot op het laatst aangekondigde optreden van Baars niet doorging. Deze had 'weer een inzinking' gekregen. Tijdens de voordracht van dr. ir. A. Pino, die over zijn jarenlange verblijf in Italië sprak, maakten diverse traangasgranaten het verblijf in de zaal bijna onmogelijk. De fascisten beschuldigden de communisten van deze sabotage, maar die wezen op hun beurt naar Wageningse nationaalsocialisten.

Na Pino sprak de Arnhemmer Swemmelaar. Tijdens zijn toespraak raakten de gemoederen verder verhit. Reinier Brugman, de lokale CPN-leider, mengde zich in het debat en oogste 'daverende bijval'. Toen hij niet meer spreektijd kreeg, verlieten zijn aanhangers onder het zingen van de *Internationale* de zaal. Buiten sloeg de politie 'zoals gewoonlijk' op iedereen in, ook op lieden die er niets mee te maken hadden, aldus het communistische blad *De Tribune*. 'Maar wat er bij het verlaten van de vergadering gebeurde, tart elke beschrijving', vervolgde het. De politie hakte met grote kracht in op 'de arbeiders', die in de nauwe gangen van Musis geen uitweg hadden. Bezoekers die op de grond lagen werden tot bloedens toe geslagen. Buiten werd geknokt en de politie met stenen en messen bekogeld. In de Boekhorstenstraat werd de straatverlichting vernield en ontstond een flinke vechtpartij. Op de Apeldoornseweg kreeg een fascist klappen terwijl op het Velperplein bioscoopbezoekers het slachtoffer werden van het 'beestachtige optreden' van de politie. 'Het deftige Arnhem leek wel een oorlogsterrein'. Brugman raakte bij het tumult 'vrij ernstig gewond' en werd per ambulance naar het gemeenteziekenhuis gebracht. De onrust duurde tot ruim na middernacht.[15]

Fascistenhuis bekogeld

In augustus kondigde de ANFB aan dat zij 'binnenkort' een verenigings-gebouw zou openen aan de Vossenstraat 38, nabij de Rijnkade. Het was een groot pand waar voorheen de N.V. Overhemdenfabriek Mowisca was gevestigd. Het telde vier verdiepingen, bevatte verschillende ruime kamers en zalen die als vergader- en oefenruimte konden dienen. Voor de opening waren de Gelderse Commissaris van de Koningin en de Arnhemse burgemeester uitgenodigd.[16]

Het gebouw was al voor de officiële opening doelwit van stenen gooiende 'opgeschoten jongens'. De fascisten hadden dit voorzien want als voorzorgsmaatregel waren

Het nieuws van heden:

Te Arnhem zal binnenkort in het pand Vossenstraat 38 een vereenigingsgebouw van den Alg. Ned. Fascistenbond geopend worden.
(1e blad)

De aankondiging over het te openen verenigingsgebouw van de Alg. Ned. Fascistenbond in de Vossenstraat 38. (Delpher Arnhemsche Courant 10-8-1933)

de vensters van traliewerk voorzien. Dit kon niet voorkomen dat er ruiten sneuvelden. De politie maakte door ontruiming en afzetting van de straat een einde aan de oploop en de stenenregen. Voor het verenigingsgebouw kwam een wachtpost te staan waarna verdere incidenten uitbleven.[17]

Bij de opening op 31 augustus 1933 bleek dat de uitgenodigde hoogwaardigheidsbekleders niet waren gekomen. Baars was

Corporatieve Concentratie

Bezoekt de vergadering op Vrijdag 3 November des avonds 8 uur in de Concertzaal Musis Sacrum, Arnhem

SPREKERS

voor den Alg. Nederl. Fascisten Bond **J. A. BAARS,**

voor de Nationale Unie **Prof. Dr. GERRETSON.**

Introducties op naam verkrijgbaar bij de leden en aan het gebouw, VOSSENSTRAAT 38. Tel. 26598. - Inlichtingen omtrent beweging elke werkdag van 9-12 uur v.m. van 2-6 uur n m. 8-10 uur 's avonds.

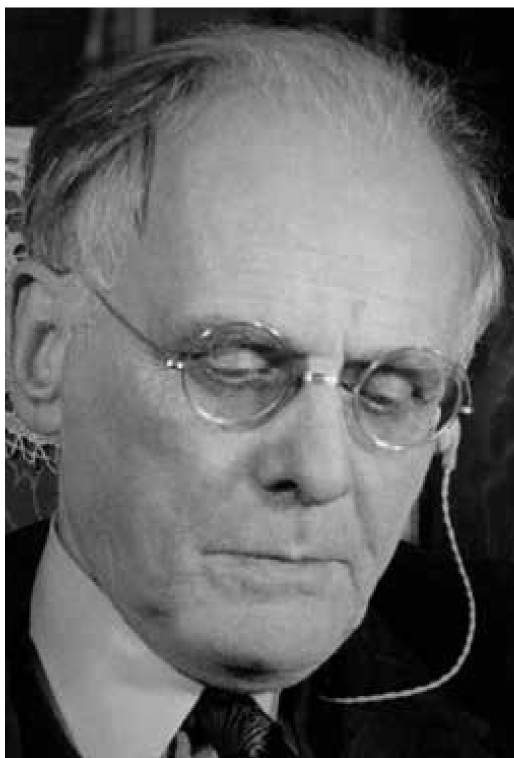
Bespreekt tijdig Uwe plaatsen. De belangstelling is enorm.

Aankondiging voor een vergadering van de Corporatieve Concentratie in Musis Sacrum met als sprekers J.A. Baars en prof. dr. Gerretson. (Delpher Arnhemsche Courant 28-10-1933)

er natuurlijk wel. De *Arnhemsche Courant* besprak de feestelijke gang van zaken. Er waren honderden partijleden aanwezig. Er werd stilgestaan bij de verjaardag van de koningin, het volkslied klonk en ook het *Fascistenlied*. Daarna onthulde Baars een plaat waarop een fascist met opgeheven arm was afgebeeld samen met een silhouet van Willem van Oranje. Het voerde de woorden: '.....den Vaderlandt ghetrouwe'. Het gebouw was 'voorbeeldig ingericht (...) keurig met bruin papier behangen'. Alles was opnieuw geschilderd, in oranje en zwarte kleuren, wat een 'aardigen indruk maakt'.

Niet genodigd maar wel aanwezig was het communistische raadslid Brugman die vergezeld van partijgenoten met communistische en anti-fascistische lectuur colporteerde. Desondanks bleef het rustig bij het gebouw, al kwam dat misschien ook doordat de politie de Vossenstraat afzette toen het er te druk werd. Later op de dag raakten fascisten met hun tegenstanders in gevecht op de Kippenmarkt. Er vielen weer rake klappen.[18]

Klappen waren er ook gevallen op 21 april 1933 in de Steenstraat. Daar had de 23-jarige arbeider J.H.J. een andere jongeman, J.H.G., die een handwagen met reclame voor de ANFB voortduwde 'een gevoeligen slag op het hoofd' gegeven. 'Je moet met dien wagen eens in Klarendal komen', had hij daarbij geroepen. Dat verklaarde het slachtoffer althans tijdens de rechtzaak. De verdachte

Dr. F.C. (Carel) Gerretson (1884-1958), hoogleraar geschiedenis van Nederlands Indië, lid van de Eerste Kamer voor de CHU (Christelijk-Historische Unie) en van 1933 tot 1934 voorzitter van het Directorium van de Corporatieve Concentratie. (www.parlement.com)

ontkende. De officier van justitie eiste een boete van 30 gulden.[19]

Bekende zwendelaar

De Arnhemse afdeling van het ANFB mocht dan over een eigen verenigingsruimte beschikken, vergaderd werd er ook nog in National, zoals op 12 december 1933. Het was een matig bezochte bijeenkomst waarbij Baars, die ziek zou zijn, verstek liet gaan. Crebas sprak de aanwezigen toe. Deze benadrukte de verschillen tussen het Nederlandse en het Italiaanse fascisme. Hier was geen behoefte aan dicatuur, dat strookt niet met de volksaard. Bij ons moest aan de koningin meer 'kracht' worden gegeven. Voorts moes-

ten geloofs- en gewetensvrijheid gehandhaafd worden.[20]

De communisten meldden in december 1933 bij wijze van waarschuwing dat de 'bekende zwendelaar' Sjoerd Postma, ex-penningmeester van de ANFB, Den Haag had verruild voor Arnhem. Hij had zich hier als propagandist gevestigd in het gebouw aan de Vossenstraat. Verder stelden ze de betalingsmoraal van de ANFB aan de orde. Leveranciers bleven vaak met onbetaalde rekeningen zitten; aanmanen had geen zin.[21]

Niet lang na de komst van Postma bleek de Arnhemse afdeling 'en bloc' uit de ANFB te treden. In een vergadering klonk ernstige kritiek op het beleid van de leiding. Men verwachtte dat ook andere afdelingen zouden opstappen. De uitgetredenen verklaarden de fascistische beginselen trouw te blijven.[22] Al snel vond men elders onderdak. Zoals De Bezem na haar verdwijnen voortleefde in de ANFB, zo zou het einde van deze laatste het begin van het Zwart Front (1934-1941) betekenen (daarover gaat het een andere keer).

Corporatieve Concentratie (1933-1934)

Al ruim voor de uittreding van afdeling Arnhem waren Baars, de historicus prof. dr. F.C. Gerretson en de priester Wouter Lutkie begonnen om tot een samenwerking tussen een aantal fascistische partijen te komen onder de naam Corporatieve Concentratie. Dit verbond omvatte de ANFB van Baars, de Fascistische Jongeren Bond en de Nationale Unie van Gerretson. Het was met name de opkomst van de NSB van Mussert die deze plotselinge verenigingsdrift bij Baars c.s. opriep. In maart 1934 ging het alweer ter ziele. Baars voelde zich niet thuis bij de intellectueel superieure Gerretson en verliet de groep.[23]

Voordat het zover was, hadden Baars en Gerretson samen opgetreden in Arnhem om de Concentratie aan te prijzen. Op 3 november 1933 stonden de heren in Musis op het podium. Geïnteresseerden werd geadviseerd tijdig plaatsen te bespreken: 'De belangstelling is enorm'.[24] Baars hekelde in zijn bijdrage de hoge salarissen die socialistische politici zichzelf toebedeelden alsmede de uitgaven van vakbondsbestuurders bij buitenlandse reizen. Hij wees op de hypocrisie van de SDAP die haar partijkapitaal zou beleggen in Indische fondsen, terwijl de partij ijverde voor 'Indië los van Holland'. In een corporatistisch systeem zou het niet kunnen gebeuren dat, 'zooals hier in Arnhem, een kleermaker wordt uitgestuurd om de maat van een gasfabriek te nemen'.[25] Het was een sneer naar SDAP-wethouder M. Rademakers, die zoals de Arnhemse toehoorders van Baars ongetwijfeld wisten, een kleermakerij had aan de Steenstraat.

Na het afhaken van Baars timmerde de Corporatieve Concentratie nog altijd aan de weg in Arnhem. De plaats van Baars bij het ANFB werd nu ingenomen door Jos Mineur. Namens de Nationale Unie was het opnieuw Gerretson die hier in februari 1934 in Riche onder leiding van Crebas kwam vergaderen. Uit deze gang van zaken mag blijken dat de afdeling Arnhem zich niet achter Baars stelde, zoals bijvoorbeeld de afdeling Den Haag dat deed, maar de voorkeur aan Gerretson gaf. De professor zette zich stevig af tegen de NSB 'met zijn uit Duitschland geïmporteerde nationaal-socialisme'. Het Hitler-programma was hier volgens hem onbruikbaar.[26]

Een maand na dit optreden eindigde het bestaan van de Corporatieve Concentratie. Het Nederlandse fascisme was daarmee, zoals bekend, nog geenszins ten einde.

Noten

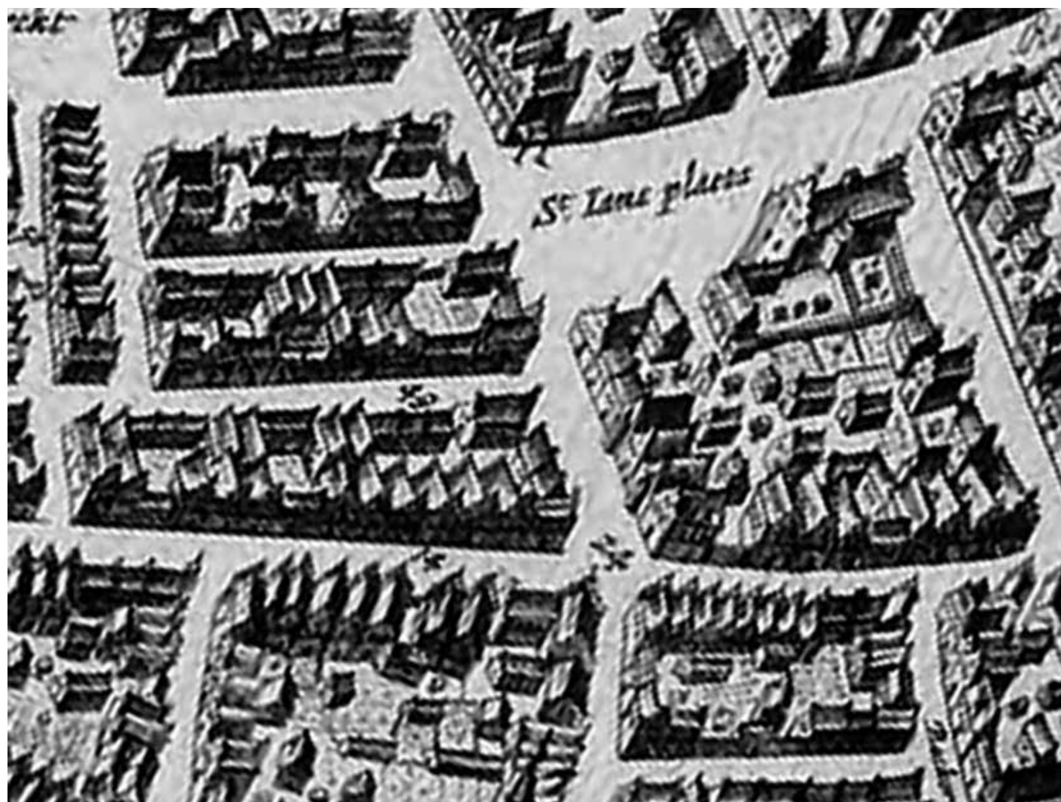
1. Stef Ketelaar, ‘De eerste fascisten in Arnhem. Over het Verbond van Actualisten en zijn opvolgers’, *Arnhems Historisch Tijdschrift*, december 2016, nr. 4, p. 236-243 en idem, “De eerste, de sterkste, de onvervalschte Hitlerpartij”. Nationaalsocialisme in Arnhem (1930-1940)’, *Arnhems Historisch Tijdschrift*, december 2017, nr. 4, p. 174-183.
2. Ketelaar, ‘De eerste fascisten in Arnhem’, p. 241-242.
3. Willem Huberts, *In de ban van een beter verleden. Het Nederlandse fascisme 1923-1945*, (diss.), Nijmegen 2017, p. 98 en p. 124-131.
4. *Het Volk*, 14 november 1932 en *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 18 november 1932.
5. Van der Burgt, die sympathiseerde met de NSB, zullen we in een vervolgaflevering nog tegenkomen.
6. *Arnhemsche Courant*, 25 augustus 1932, *Het Volk*, 29 augustus 1932, A*lgemeen Handelsblad*, 29 augustus 1932, *Het Vaderland*, 29 augustus 1932 en Stef Ketelaar, ‘R.J. Brugman (1885-1970). De wereld van een Arnhemse communist in de twintigste eeuw, deel 2’, *Arnhems Historisch Tijdschrift*, juli 2016, nr. 2, p. 115-133, aldaar p. 121. Brugman stond op 3 januari 1933 terecht voor de opruiing op de Velperweg. Hij kreeg vrijspraak.
7. *Arnhemsche Courant*, 30 januari 1933.
8. *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 2 maart 1933.
9. *Arnhemsche Courant*, 8 december 1932.
10. *Het Volk*, 4 maart 1933. Eind 1933 is ene A.J.C. Swemmelaar zeer actief met het houden van spreekbeurten voor de NSB. Het lijkt erop dat het dezelfde Swemmelaar betreft, die kennelijk ergens in 1933 overstapte van partij.
11. *Arnhemsche Courant*, 10 maart 1933.
12. *Arnhemsche Courant*, 24 maart 1933.
13. *Bredasche Courant*, 20 mei 1933.
14. *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, 4 februari 1933 en *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 mei 1933. Crebas was in deze periode werkzaam als zelfstandig ondernemer met het bedrijf Studio Contact, gevestigd aan de Oude Kraan 68. Eind 1937 ging het failliet. Hij was gescheiden van J.M. Klerkx en trad in 1936 voor de tweede maal in het huwelijk met C.J. van der Hoef.
15. *De Tribune*, 13 juni 1933. Andere verslagen, waarin het politieoptreden veeleer als gerechtvaardigd werd beschreven, verschenen onder meer in *De Tijd*, 13 juni 1933 en de *Graafschapbode*, 14 juni 1933.
16. *Arnhemsche Courant*, 10 augustus 1933.
17. *De Telegraaf*, 18 augustus 1933.
18. *Arnhemsche Courant*, 1 september 1933.
19. *Arnhemsche Courant*, 10 november 1933. Ik kon de uitspraak niet achterhalen.
20. *Arnhemsche Courant*, 13 december 1933.
21. *De Tribune*, 20 december 1933.
22. *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, 17 maart 1934.
23. Huberts, *In de ban van een beter verleden*, p. 138-141.
24. *Arnhemsche Courant*, 26 oktober 1933.
25. *Arnhemsche Courant*, 4 november 1933.
26. *Arnhemsche Courant*, 14 februari 1934. Uit een inlichtingenrapport van 19 februari 1934, waarvan ook een afschrift naar de procureur-generaal in Arnhem ging, komen we nog te weten dat de oorspronkelijk uit Velp afkomstige letterkundige J.W.F. Werumeus Buning (1891-1958) omstreeks deze tijd uit de leiding van de Corporatieve Concentratie was getreden. Werumeus Buning, die toen in Arnhem woonde, was bevriend met Adriaan Roland Holst en kwam door diens invloed tot het schrijven van gedichten. Tijdens de bezetting was Werumeus Buning lid van de Kultuurkamer, hetgeen hem na de oorlog een publicatieverbod van een jaar en verminderde populariteit opleverde.

Het korte lontje van jonker van Lennep van Biljoen (1651)

Lyke Bosma en Menno Potjer

Verslag van de rechtszaak van herbergier Jacob van Dam tegen jonker Jurrien van Lennep van Biljoen: over het meebrengen van een vrouwspersoon die niet zijn vrouw is, het aanvallen van de herbergier in zijn eigen huis, het vertellen van onwaarheden over zijn verwondingen, dreigementen en onbetrouwbare getuigen.

In het Gelders Archief zijn vele stukken te vinden van rechtszaken gevoerd in Arnhem. Zo is er ook een smeuïg dossier over wat er in de herberg De Gulden Arend aan de Grote Oord is gebeurd op 11 januari 1651.[1] Herbergier Jacob van Dam is hierbij de 'aenlegger', oftewel eiser, en jonker Jurrien van Lennep is de verweerder.[2] Hun betogen, gevolgd door repliek en dupliek, omvatten elk ruim honderd artikelen (advocaten noemden destijds elke alinea van hun betoog een artikel). De aanklacht is gebaseerd op de getuigenis van de vrouw van Jacob van Dam en bevestigd door haar dienstmaagd Catherina van Wiel-

De Grote Oord tussen St Jansplaats en Vijzelstraat. (Gelders Archief 0963 Collectie Plattegronden 9 detail)

straat (22 jaar). Het proces werd gevoerd voor de Lage Bank, zoals alle processen waarbij een niet-Arnhemmer partij was.

Die koude winteravond in januari had om ongeveer elf uur de jonker aangeklopt bij de herberg en om onderdak gevraagd. Jacob was nog niet thuis van de burgerwacht, dus was het zijn vrouw Elizabeth de Croy die de jonker binnenliet, die daarna ook zijn paard ging stallen. De jonker werd daarop gevolgd door een juffrouw. Hij bestelde wijn en een pijp tabak en zei dat het zijn vrouw was en dat zij uit Frankrijk kwam. Even later kwam Jacob thuis. Die vertrouwde het niet en ging in de gastenkamer kijken. De jonker lag zelf al op bed. Van Dam zei, dat is je vrouw niet, dat is de vrouw die al een paar dagen bij korporaal Raesfink is, ze moet hier weg. De juffrouw riep toen tegen van Lennep *Défends-moi, mon coeur*, waarop hij opstond, zijn broek aantrok, een mes uit zijn *aerszak* (kontzak) pakte, Van Dam aanviel en vijf sneden in diens gezicht en borst aanbracht. Elizabeth en haar dienstmaagd pakten de jonker bij zijn armen om hem te doen stoppen. Die rukte zich los en vluchtte via het hek van Jacob te Poel, waarbij hij onderweg nog struikelde over een grote kuip met water.

De volgende avond was hij met zijn knecht en een van zijn ruiters – hij was kornel bij de cavalerie – aan het bed van Jacob komen kijken hoe het met hem ging. Hij eiste toen zijn paard terug. Van Dam weigerde dat, maar van Lenneps knecht had een bijl om de staldeur open te slaan. Hij kon echter de touwen niet loskrijgen. Elizabeth had die avond haar *kraamwachtster* op bezoek, zij was in verwachting. Beiden hebben toen gezien dat van Lennep een pistool had meegenomen, maar daar deed hij verder niks mee.

Als aanlegger eiste van Dam nu 1200 gulden smartengeld en vergoeding van de kosten van de chirurgijn, 36 gulden. Gerrit Schut (39 jaar) heeft immers zes weken lang de opgelopen vijf sneden moeten cureren, waarvan twee gevaarlijk dicht onder het oog. Om de dagelijkse onkosten van het hooi voor het paard te bestrijden, mocht het dier bij opbod verkocht worden. Van Dam bood zelf het meeste, 250 gulden.

Eerder op die avond

Uit getuigenverhoren bleek wat er eerder op die avond was gebeurd. Eerst was de jonker naar het huis van de procureur Steven Muis gegaan, waar je kennelijk ook kon logeren. In eerste instantie was hij alleen, maar al snel klopte daar ook een *vrouwspersoon* aan, die daar was gebracht door de vrouw van korporaal Raesfinck, haar naam wordt nooit genoemd. Zij nuttigden samen de maaltijd in deze ‘herberg’.

Na elven werden twee bedden opgemaakt, maar dit was niet naar de zin van de gasten. Zij gaven aan slechts één bed nodig te hebben, maar daar wilde Muis niet mee instemmen. Dan ga ik wel naar De Pauw of naar de Arend, zei de jonker, daar mag het vast wel. En kom morgen maar bij Grietgen Clocken in het Veldhoen bij mij om het geld voor onze verteringen te halen.

Het verweer

Van Lennep probeerde in zijn verweer een jaar later de kaart van zelfverdediging te spelen. Hij betichtte de eiser ervan juist hem met een mes aangevallen te hebben, met als getuige zijn knecht Goert Cloot (26 jaar). Deze was er niet bij, maar heeft de dag erna gezien dat verweerder ‘enige zneden over zijn handt zouden gehadt hebben, als mede een gat in die zcheen’. Verweerder heeft ook nog een steek in de zij opgelopen, maar dit heeft Goert Cloot niet gezien maar enkel gehoord van verweerder.

Van Lennep riep ook nog jonker Roeloff van Broeckhuizen als getuige op. Deze verklaarde dat hij ook die sneden over de hand en de steekwond in de zij had gezien.

Van Dam was echter bereid onder ede voor God en justitie te verklaren dat hij zelf geen mes had. Bovendien kon de betrouwbaarheid van Cloot in twijfel worden getrokken, want hij is de knecht van de verweerder. Ook de andere getuige wordt door Van Dams advocaat afgedaan als partijdig, omdat de vader van Roeloff van Broeckhuizen zojuist getrouwd is met de moeder van verweerder. Daarbij is verweerder zelf in ondertrouw met Catharina, de zuster van Roeloff van Broeckhuizen.[3] De sneden op zijn hand kan Van

Lennep zelf hebben aangebracht en het gat in het scheenbeen zal veroorzaakt zijn doordat de verweerder over een kuip met water gevallen is. Bovendien, chirurgijn Gerrit Schut is de dag erna (12 januari) wel bij de jonker ontboden om een wond in het scheenbeen te verzorgen, maar heeft niets gemerkt van sneden op de hand of een steek in de zij.

Het vervolg

Vier maanden na deze vechtpartij is Elizabeth verlost van een doodgeboren kind. Zij liet daarbij zelf ook het leven. Volgens Janneke van Doorn, de *stadswijsmoeder* (vroedvrouw), kwam dat vooral door de emoties die het gebeuren bij haar had opgeroepen.[4]

Van Lennep heeft nog pogingen gedaan

Prent van een vechtpartij waarbij in dit geval drie mannen met elkaar in gevecht zijn. Een vrouw probeert één van hen tegen te houden een aanval met een mes te doen. Een andere man valt achterover op de grond, terwijl de derde door een hond gebeten wordt, ca 1640-1660. (Rijksmuseum RP-P-OB-31.302)

om Van Dam te intimideren. Zo reed hij een paar dagen later expres langs de herberg met zijn knecht achter hem aan met een snaphaan (soort geweer) en ging hij daarna naar de hof van Van Dam aan de weg naar de Zandberg, om hem te bedreigen. Een andere keer heeft hij twee soldaten op eigen kosten uit Utrecht laten overkomen met de bedoeling aanlegger te *affrontiren*.

De uitspraak van de rechtbank luidde dat Van Lennep 150 gulden smartengeld moest betalen en 36 gulden 'meesterloon' voor de chirurgijn.

Conclusie

Kleine details kunnen soms intrigeren, zoals de kuip water in de gang in de herberg (waarom stond deze daar) en het tabak roken met een pijp (toen al?) en dat er enige logische getuigen ontbreken, zoals korporaal Raefsinck en zijn vrouw, of de vrouwpersoon in kwestie.

Maar misschien is het meer verrassend dat de herbergiers zo strikt de hand hielden aan het voorschrift van de overheid dat het niet toegestaan is ongetrouwde personen bij elkaar te laten slapen. In het vonnis wordt daarnaast als tweede motief genoemd dat Van Dam terecht de eer van zijn huis wilde hooghouden, zeg maar de reputatie.

Ook opvallend in dit proces is dat de beklaagde enige invloed had op de keuze van de *oordeelwijzer*. Dat is de burger die het advies van juristen uit een andere stad moet beoordelen; meestal volgt hij dat wel op in zijn oordeel. Het blijkt dat wraking mogelijk is, want de schepenen van de Lage Bank hadden aanvankelijk Berndt Harskamp voor die functie aangewezen, maar na protest daartegen van Van Lennep is dat hopman Jan Jordens geworden. Deze heeft twee juristen uit Nijmegen geraadpleegd. De magistraten gingen in hun advies en in hun vonnis verder niet in op de verwijtbaarheid van de dood van de vrouw van de aanlegger en diens doodgeboren kind.

Het belangrijkste punt tenslotte is dat naar onze indruk er geen sprake lijkt te zijn van klassenjustitie!

Noten

1. Gelders Archief, bloknr. 2003, Oud Rechterlijk Archief Arnhem, inv.nr. 115B.
2 .Jurrien – die ook vaak Georg werd genoemd – van Lennep Tot Biljoen, geboren ca. 1630, overleden 1671/1672. Getrouwd geweest met Catharina van Broekhuizen (1654) en Catharina Elisabeth de Cupere. Bron: https://www.genealogieonline.nl/stamboom-baris/I76180.php (laatst geraadpleegd 29-12-2017). Hij was schout in het ambt Rheden in 1654-1657.
3. De vader van Jurrien was Warner van Lennep, gehuwd met zijn achternicht Cunera van Lennep, en overleden in juli 1651. Een jaar later hertrouwde Cunera met Willem van Broeckhuizen, die in 1654 doodgeschoten werd bij een ruzie. Bron: www.docplayer.nl/16437755-de-oudste-takken-van-de-familie-van Lennep, blz. 45 en 46 (laatst geraadpleegd 11-1-2018). Hier komt het proces tegen Jacob van Dam ook ter sprake, met een paar afwijkende details. De vrouwspersoon wordt er bijvoorbeeld helemaal niet vermeld, maar weer wel dat Jurrien al eens trouwbeloften had geschonden.
4. Jacob van Dam is 28 februari 1652, dus negen maanden later, terwijl het proces nog liep, hertrouwd met Agnes (Agnita) van Bolck. GldA., bloknr 176, Retroacta, inv.nr 131, trouwboeken.

De gevangenis als driesterren hotel voor baron von Görtz (1717)

Menno Potjer

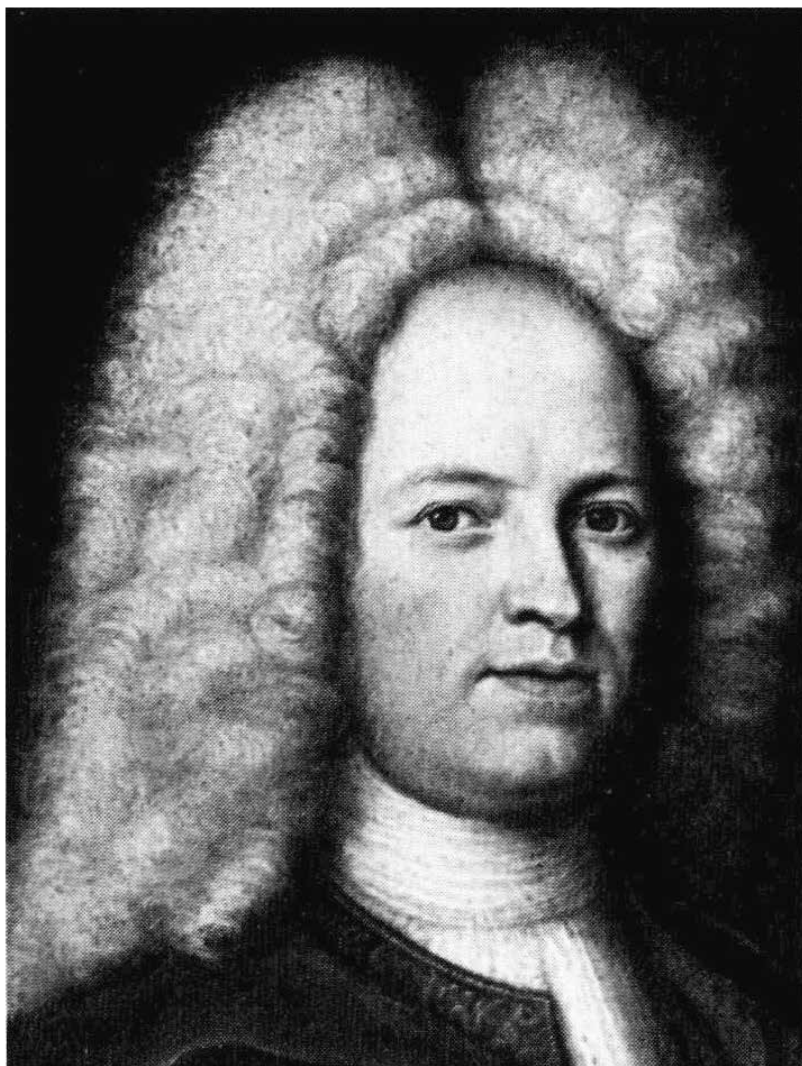
In een recent verschenen boek is de arrestatie van baron von Görtz op 22 februari 1717 opnieuw onder de aandacht gebracht, het verhaal dus van hoe de Arnhemse burgemeesters het bevel daartoe kregen van Willem Vleertman namens de Staten-Generaal en op aandringen van de Engelse koning George I. Deze hoge Zweedse politicus werd er namelijk van verdacht bezig te zijn met een samenzwering tegen de Engelse koning. In het stadhuis werd een aparte gevangenkamer voor hem ingericht, terwijl zijn secretaris een verdieping hoger werd ondergebracht. Het boek zegt dan dat beiden een zekere mate van comfort hebben genoten, mede omdat de Engelsen meebetaalden aan een fatsoenlijke verzorging.[1] Die bewering is een understatement als we kijken naar hun consumpties: geen water en brood voor beiden, maar vele bouten gebraad en veel flessen wijn. De 'gevangenis' leek op een Luilekkerland.

Een civiel proces: Wie betaalt het gelag?
Toen de baron na 23 weken bij een uitruil van gevangenen zou worden vrijgelaten, diende Hendrik van Cruchten, de conciërge van het stadhuis – die in die functie als de verantwoordelijke gevangenbewaarder dienst had moeten doen – een rekening bij hem in voor de nog niet betaalde verteringen, een bedrag van 5400 gulden. De baron weigerde te betalen, waarop Van Cruchten eerst zijn keukenschrijver aansprak (de kok Hans Jurrien Eekman), maar enige dagen later diens borg, de secretaris van het Kwartier Veluwe, Hendrik Willem van Ruyven. Die leefde toen nog, 7 augustus. Ook deze weigerde te betalen, zodat Van Cruchten een voorlopig beslag liet leggen op diens goederen. Van Ruyven protesteerde tevergeefs tegen dit beslag, de Lage Bank gaf Van Cruchten hiervoor toestemming in afwachting van een definitieve uitspraak.[2]

Van Ruyven stelde in zijn verweer dat de conciërge veel te gul was geweest, maar deze wees erop dat hij opdracht had gekregen om de gedetineerde baron en zijn secretaris Stambke overeenkomstig hun stand te behandelen. Hij had daarvoor aanvankelijk 80 gulden per dag gekregen van Vleertman. Dat was overigens ook niet gemakkelijk gegaan, in de raadsignaten van dat jaar is op 13 april het verzoek van 'kamerbewaarder' Van Cruchten genoteerd om Vleertman te bevelen de rekening te voldoen of anders cautie (borg) te stellen of in gijzeling te gaan.[3]

Op 2 april was door de heer Carner van de Engelse ambassade de toelage gehalveerd tot 40 gulden per dag, 30 gulden voor de baron en 10 gulden voor diens secretaris en niets voor de bewakers.[4] Dit besluit is door de stadssecretaris Engelbert OptenNoort aan de baron meegedeeld. maar de baron wilde dat toen al niet accepteren.

Er werd voor veel meer dan 40 gulden aan eten en drinken geconsumeerd, ook in de weken daarna, want de baron behandelde zijn drie in de kamer aanwezige bewakers (twee boden en een sergeant) als zijn gasten, hij trakteerde ze dus. Zijn secretaris deed dat ook met zijn ene bewaker, ook al een bode. Dat betekende dus dat er voor vier mannen extra een middagmaal à raison van 6 gulden moest worden gemaakt en een avondmaal van 4 gulden. Ontbijt was niet in de rekening opgenomen, dat deden beide

Georg Heinrich von Görtz, vrijheer van Schlitz (1668-1719) diplomaat in Zweedse dienst. (sok.riksarkivet.se)

gevangenen kennelijk niet of anders zonder 'gasten'. Omdat de bewaking 108 dagen lang heeft geduurd, heeft dit eten alleen al 648 en 432 gulden gekost. Maar daar kwam nog dagelijks een fijne pijp tabak bij voor anderhalve gulden en koffie en rijnse brandewijn ook voor anderhalve gulden en bier voor één gulden, alles per dag.

Dan zijn er ook nog de verteringen voor de vier schildwachten bij de deur buiten de kamer. Zij kregen twee wat meer eenvoudige maaltijden voor 436 gulden en veel bier erbij, 777 gulden. Die schildwachten dronken ook wijn, 's middags voor 8 gulden en in de lange avonden en nachten voor 40 gulden, totaal ongeveer 3500 gulden. Alles bij elkaar eiste Van Cruchten 5400 gulden.[5]

Van Cruchten had de rekening van wijnhandelaar Jan Evers bewaard. Vanaf 11 maart tot 2 augustus had deze voor 1496 gulden aan wijnen geleverd, ongeveer evenveel dure Rijnse wijnen (28 gulden per anker van 37,5 liter) als Franse wijnen (14 gulden per anker). Alleen al in de maand juni betrof het samen 18 ankers. De baron zou toch wel betalen. De rekeningen van andere wijnhandelaren zitten niet in het dossier, maar bij hen is ook wijn gehaald, bijvoorbeeld als de

baron een fles had afgekeurd omdat de wijn troebel zou zijn.

De rechtbank riep zes bewakers als getuigen op. Het ging vooral over de vraag of ze wisten dat de Engelsen hadden gezegd dat er vanaf 16 april maar 40 gulden per dag mocht worden besteed? De roeidrager Peter Engelen en Abraham de Blij hebben de conciërge dit inderdaad horen zeggen tegen de baron, maar die wou toch op de oude voet doorgaan. De andere vier hebben het alleen van horen zeggen. De zes zelf kregen hun salaris inclusief eetgeld van de heer Williamson, 5 gulden 6 stuivers per dag, maar de baron wilde hen toch bijna elke dag nog trakteren, zeggende het zal betaald worden. Vraag van de rechtbank: Zei hij dat met zoveel woorden of zei hij: ik zal het wel betalen? Nee, steeds het eerste, dat laatste had hij nooit gezegd.

Vaak bleef er eten over, want de baron was nogal kieskeurig en vroeg dan om ander eten. Hij gaf dan hele bouten gebraad en gehele hoenders aan de soldaten, die ze in hun patroontas mochten steken. De kok en een domestiek van de baron mochten ook geregeld mee-eten, want 'het zal betaald worden.'

Maar wie zal dat dan wel betalen? Ruyvens advocaat Muijs stelde dat iedereen weet dat de gijzelnemer de vertering van de gegijzelde moet betalen, maar hij gaf daarvan geen bewijzen of voorbeelden. De rechters waren daar kennelijk niet van overtuigd, want zij oordeelden eind september dat zoon Derk van Ruyven 4320 gulden van de rekening van Van Cruchten moest vergoeden. Dat bedrag zal Derk wel van het Kwartier van Veluwe teruggekregen hebben. De motivatie voor dit vonnis ontbreekt, het was dus 1080 gulden minder dan geëist. Als Van Cruchten zijn berekeningen wat ruim heeft genomen, heeft hij er geen schade bij geleden.

Noten

1. O. Boonstra en P. van Lunteren (red.), *De Markt van Arnhem. 800 jaar wonen, werken, besturen en bezoeken*, Arnhemse Geschiedenissen 3, Hilversum 2017, 135-138.
2. Gelders Archief (hierna: GldA), bloknr. 2003, Oud Rechtelijk Archief Arnhem, inv.nr. 63, signatenboek fol. 508-528 en inv.nr. 147, het dossier.
3. GldA, bloknr. 2000, Oud Archief Arnhem, inv. nr. 31, raadsignaat. Drie dagen later vroegen Hendrik van Cruchten en Jan Evers als voogden van het zoontje van hun zojuist overleden zwager Hendrik van Sonnenberg, gehuwd met Johanna Evers toestemming de begrafeniskosten uit de nalatenschap te vergoeden. De afwikkeling daarvan bracht hen in conflict met Beernt Evers (16 juni). Mogelijk was Van Cruchten daarom niet zo alert op de excessieve consumpties ten stadhuize. Misschien was ook Vleertman afgeleid door andere zaken. Zijn verschijning in Arnhem gaf namelijk Hermannus Kerf de kans om bij de rechtbank 2040 gulden van hem te eisen, op grond van een schuld inzake de postdiensten op Keulen in 1693 (Vleertman was commissaris van de aproches (aankomsten) geweest). En ook Maurits opdeKelder had volgens het signatenboek nog iets van hem te eisen, maar dat is een ander verhaal.
4. W.D. Vleertman (Jzn.), *Levensgevallen van Willem Vleertman, commissaris van de aproches ten dienste van H.H. Mog. de Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden*. Amsterdam 1742, 129, suggereert dat Vleertman zelf gedurende 23 weken, dus tot 2 augustus, namens de koning van Engeland de onkosten betaald heeft, 127 gulden per week. Die 23 weken kloppen, maar het bedrag niet (met dank aan Onno Boonstra voor het aan mij doorspelen van deze tekst).
5. De tegenwoordige waarde van die 5400 gulden uit 1717 is ongeveer 130.300 euro, volgens de site van het iisg (www.iisg/hpw/calculate-nl.php).

Nieuws van het Gelders Archief

Het Gelders Archief publiceert in ieder nummer korte nieuwsberichten en mededelingen over zijn werkzaamheden. Wat gaat er gebeuren of wat is er in de afgelopen maanden gebeurd?

Gelderse overlijdensakten jaren vijftig online
De Gelderse overlijdensakten die ruim vierhonderd vrijwilligers vanaf juni 2017 toegankelijk maakten, staan sinds december online. De vrijwilligers, die deelnamen aan het crowdsourcingsproject Met Oprechte Deelneming via Vele Handen, hebben meer dan 100.000 overlijdensakten uit de periode 1950 - 1960 geïndexeerd voor het internet. Deze akten stonden op meer dan 56.000 scans. Het project is in een zeer snelle tijd door de vrijwilligers afgerond: in vijf maanden. Het was het tweede crowdsourcingsproject van het Gelders Archief. Eerder hielpen honderden vrijwilligers mee om Gelderse geboorteakten toegankelijk te maken.

Stijging webbezoek 2017
We ontvingen afgelopen jaar 800.000 bezoeken van de website. Dat is een stijging van bijna 10% ten opzichte van 2016 (728.000).

Onze (genealogische) gegevens en ons beeldmateriaal zijn ook steeds vaker op andere websites en in andere databanken te vinden, onder meer door het beschikbaar stellen van open data. Bovendien spelen social media een stevige rol in het verspreiden van onze gegevens en ons beeldmateriaal. De reikwijdte van de collectie en het werk van het Gelders Archief is dan ook veel groter dan de bezoekcijfers van de eigen website.

Scanning on demand - het op aanvraag scannen van archiefstukken - is zeer populair. Dat heeft een positief effect op het aantal bezoeken op onze website.

Het aantal studiezaalbezoeken kwam in 2017 uit op 2095. Dat is een daling ten opzichte van 2016 (2547).

Bezoekers waarderen digitale dienstverlening
De bezoekers van het Gelders Archief beoordelen de kwaliteit van onze dienstverlening in de landelijke enquête Kwaliteitsmonitor met een 8. Dat is iets hoger dan twee jaar geleden.

Digitale dienstverlening krijgt in de enquête veel aandacht. De respondenten geven de vindbaarheid (8,4) en duidelijkheid (7,7) van onze website gemiddeld een hogere score dan het landelijk gemiddelde.

Desalnietemin zijn er verbeterpunten. Onze bezoekers zijn duidelijk in welke richting die moeten plaatsvinden, door aan te geven welke aspecten van de website ze het belangrijkste vinden: het aantal gedigitaliseerde bronnen op de website (zoals scanning on demand), de zoeksnelheid in de archieven en beeldbank en de mate waarin op de website duidelijk wordt gemaakt in welke collecties of databanken online kan worden gezocht. Daar gaan we werk van maken.

Detail van het archiefgebouw aan de Westervoortsedijk

Gelders Archief
Westervoortsedijk 67-D
6827 AT Arnhem
T 026-3521600
E info@geldersarchief.nl
I www.geldersarchief.nl
Twitter: twitter.com/geldersarchief. Ook op Facebook, Linkedin en Instagram.
Geopend: dinsdag-donderdag 10.00-17.00, iedere tweede zaterdag van de maand 9.00-17.00 (behalve juli en augustus).

Rondje Wijkkrant: geschiedenis in en door de wijk

Stef Ketelaar en Ferry Reurink

In veel Arnhemse wijken verschijnt een aantal keer per jaar een wijkkrant of -tijdschrift. Vaak staan daarin artikelen over (een aspect van) de historie van een wijk. Om deze wijkhistorie bij een breder, in Arnhemse geschiedenis geïnteresseerd, publiek onder de aandacht te brengen, introduceert de redactie van het aHt met ingang van 2018 een nieuwe rubriek, waarin deze historische bijdragen worden gesignaleerd.
De 17 bladen waar het om gaat zijn beschikbaar in de collectie van Erfgoedcentrum Rozet.

In deze eerste aflevering stellen we de bladen eenmalig aan u voor: *Craneveer* (wijkblad van 't Cranevelt en Alteveer), *Elderveld Nieuws, Hallo Elden, Langs Rijn & Rails* (wijkkrant van Arnhem West), *Malburgen.nl* (wijkkrant van Malburgen, Immerloo en Het Duifje), *Dorpskrant Schaarsbergen, Op De Hoogte* (wijkkrant voor Geitenkamp, (Nieuw) Monnikenhuizen, Arnhemse Allee en Saksen Weimar), *De Oostelaar* (wijkblad voor De Laar Oost), *Presikhaaf Wijknieuws, Vierkrant in Schuytgraaf, Het Woerdje* (wijkblad van Rijkerswoerd), *Wijkcontact* (uitgave Wijkvereniging Burgemeesterskwartier), *Wijkkrant Angerenstein, De Wijkkrant* (Vredenburg, Holthuizen), *Wijkkrant De Paasberg en Wellenstein, Wijkkrant Klarendal* en *Wijkkrant Spijkerkwartier*.

Hoewel geen wijkkrant, vindt de redactie het de moeite waard om *Kringbulletin van de Historische Kring Elden* in deze rubriek op te nemen.

Het ***Craneveer*** van november 2017 besteedt aandacht aan de Canon van Nederland in het Openlucht Museum. Verder staat hij stil bij de renovatie van de Schelmsebrug. Toen de brug gebouwd werd, in 1923, reed men er met paard en wagen. Nu denderen er dagelijks vrachtwagens van tien ton overheen en ontstaat er trilschade aan het 'iconische beeld' van de wijk.

In het ***Elderveld Nieuws*** (december 2017) vinden we een verslag van de Dag van de Arnhemse Geschiedenis op 28 oktober. De publieke belangstelling voor de activiteiten op Boerderij en Park de Steenen Camer was groot. Er waren rondleidingen door de hortus Romanus en een uitstapje naar Castellum Elderveld. Voor de kinderen waren er Romeinse spelletjes.

Hallo Elden (winter 2017) vraagt aandacht voor de voormalige dorpspastorie aan de Huissensedijk. Het prachtige monumentale pand is aan het verloederen. Volgens de redactie verdienen ook de Dijkhuisjes uit 1900 een betere zorg. In de serie Mooi Elden staat het transformatorhuisje uit 1924 aan de Molenweg centraal, een van de 21 monumenten in Elden.

In ***Langs Rijn & Rails*** van november 2017 zoeken wijkbewoners Piet Oosterbaan en Wil Lamers mensen die iets kunnen vertellen over het begraven van Engelse soldaten in Oosterbeek. Ze willen daarmee een familiegeschiedenis van Lamers ophelderen

In ***Malburgen.nl*** (december 2017) staat een interview met Laura Smedts en haar vriend Sam. Het jonge stel huurt een woning van Volkshuisvesting die helemaal is teruggebracht in de originele stijl van de jaren '50, met gaskachel, 3-pitsgasstel en douche-in-de-kast. De woning aan de Zilverschoonstraat 30 is elke laatste zondag van de maand te bezichtigen (m.u.v. juli, augustus en december).

De redactie van ***Dorpskrant Schaarsbergen*** besteedt al langere tijd in tekst én beeld aandacht aan de (grotendeels verdwenen)

middenstand van Schaarsbergen. In eerdere uitgaven kwamen bijvoorbeeld de vele pensions, de geschiedenis van Bakkerij Reijnen (die er nog wel is) en Slagerij Mooij (nu woonhuis Kemperbergerweg 189) voorbij. In het decembernummer is Kwekerij Bosman – tegenwoordig 'Tuincentrum Schaarsbergen', maar niet meer gerund door de familie Bosman – aan de beurt.

In ***Op de hoogte*** (december 2017) lezen we over een bijzondere putdeksel, een oersterk ding uit 1894. Dat jaartal is vreemd, want de eerste woningbouw stamt uit de jaren '20 van de vorige eeuw. Het blijkt dat het om hergebruikte putdeksels uit de binnenstad gaat, die het oorlogsgeweld daar goed doorstaan hebben. Antiquarische waarde hebben de deksels niet. Er zijn er tienduizenden gemaakt.

In de decemberuitgave van ***Wijkcontact***, dat in het Burgemeesterskwartier verschijnt, is er uitgebreid aandacht voor het boek dat wijkbewoner Bert Koene schreef over de opkomst en ondergang van de Arnhemse postkoets. Van diezelfde Bert Koene vinden we een artikel in de reeks over naamgevers van een straat in de wijk. Ditmaal gaat het over H.J. Cordes, wethouder in Arnhem van 1882 tot 1910.

Ook de ***Wijkkrant Angerenstein*** kent een rubriek waarin over de herkomst van een straatnaam wordt verteld. In het decembernummer gaat het over de Karthuizerstraat, genoemd naar de monnikenorde van het klooster Monnikenhuizen, de orde der kartuizers (tegenwoordig zonder h gespeld).

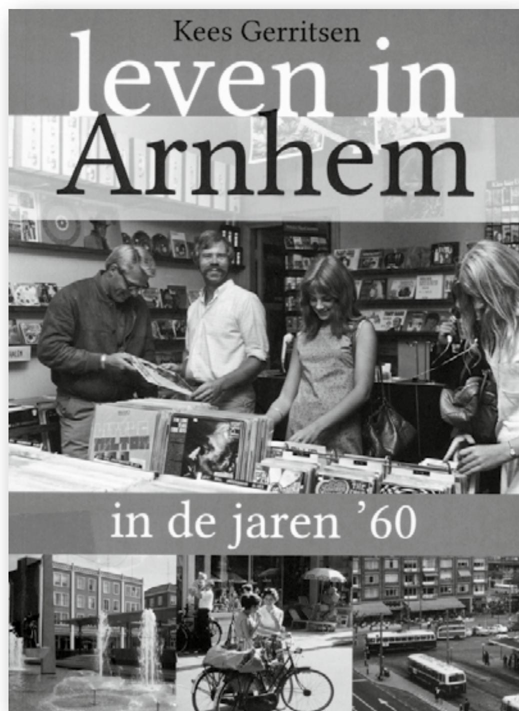
In de ***Wijkkrant Klarendal*** van november 2017 worden interviewers en te interviewen mensen gezocht. Het betreft een project waarbij de verhalen van oudere Klarendallers en eerste generatie migranten worden opgetekend door jongeren. Dit omdat de oudere generatie verdwijnt en met hun de verhalen. Het materiaal moet uitmonden in een boek en tentoonstelling.

In de laatste uitgave van de ***Wijkkrant Spijkerkwartier*** staat een interview met de 86-jarige wijkbewoner Jan Verhoeven. Hij woont nog altijd in zijn geboortehuis aan de Emmastraat. Verhoeven, bekend geworden als film- en toneelacteur, vertelt over het gezin waarin hij opgroeide, de oorlog en de evacuatie. Na de bevrijding werden de kinderen getrakteerd op appeltaart. Omdat ze geen suiker meer gewend waren, lustte niemand het. De taart was veel te zoet.

Het laatste nummer van ***Kringbulletin*** van de Historische Kring Elden in 2017 staat geheel in het teken van de baronnen Van Voorst tot Voorst die op het Eldense landgoed Westerveld woonden. Naar aanleiding van een bezoek van de in België woonachtige baronnen Georges en Frédéric van Voorst tot Voorst en de schenking van een prachtig familiealbum en andere documenten stelden René Maassen, Hans Putman en Geert Visser dit interessante themanummer samen. De familie kocht landgoed Westerveld in 1821 en woonde hier bijna honderd jaar.

Gesignaleerd

Kees Gerritsen, *Leven in Arnhem in de jaren '60*, Oosterbeek: Uitgeverij Kontrast, 2017. 175 blz. ISBN 978-94-92411-16-7. Prijs: € 15,-.

De schrijver, die in de jaren zestig een leerling was van het voormalig Christelijk Lyceum aan de Utrechtseweg, is zich zeer goed bewust van de charme en beperkingen van zijn boek: 'Dit boekje is niet bedoeld als een doorwrocht, historisch geheel verantwoord naslagwerk over Arnhem in de periode 1960-1969', en dat het '(...) dus een subjectief beeld geeft van wat hij [= de schrijver] voor dit boekje belangrijk, leuk of interessant nieuws vond.' (p. 4 en p. 171).

Dit levert een grabbelton op aan indrukken, herinneringen, advertenties en citaten uit krantenartikelen, vooral uit de *Arnhemse Courant*. Deze geven een impressie van een decennium waarin tradities botsten met veranderingen. Talloze foto's (vooral uit het Gelders Archief) luisteren de besproken thema's fraai op. Met hoofdstuktitels als 'Hoe Arnhem er toen uitzag', 'Politie in actie', 'De grote attracties' en 'Rages' is het boek voor elke tiener uit de jaren zestig een feest der herkenning.

De meeste pagina's worden ingeruimd voor het uitgaansleven en de popmuziek, verdeeld over de hoofdstukken 'Tiener in de stad', 'Kunst en cultuur' en 'Popmuziek in onze stad'. Daarbij wordt vooral gesteund op het standaardwerk *Arnhem Beat '60* van Jeannette Joosten uit 1985. Weinig nieuws wordt daaraan toegevoegd, want het blijft bij een opsomming van de talloze beatbandjes in Arnhem. Hierin ontbreken Herman Brood, Arnie Treffers (Long Tall Ernie) en Henk Bruysten (Hank the Knife) ook niet, maar welke groepen de auteur 'live' heeft gezien blijft onbesproken. Heerlijk nostalgisch zijn wel de foto's van beatoptredens in Musis Sacrum.

Soms worden er uitstapjes gemaakt naar de jaren zeventig, maar uitgerekend bij de politiek blijft dat achterwege. In het overzicht van de resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen wordt namelijk gestopt in 1966, als van de gevestigde partijen vooral de PvdA klappen krijgt. Drie zetels gaan van de sociaaldemocraten naar de nieuwe Boerenpartij. Maar de ontkerkelijking en ontzuiling die toch in jaren zestig heeft ingezet, lijkt nog geen vat te hebben op de confessionele partijen (met de KVP voorop). Een opname van de uitslag van 1970 zou een completer beeld van de ontwikkelingen in het voorafgaande decennium hebben opgeleverd: dan doen D66 (drie zetels) en de Kabouterbeweging (één zetel) hun intrede in de gemeenteraad. Ook is er dan een samenwerkingsverband van de partijen die laten het CDA zouden vormen. In Arnhem noemen zij zich in 1970 de Combinatie Christelijke Partijen. En ter linkerzijde verbinden de partijen zich in het Progressief Akkoord (PAK). In 1970 wordt echt duidelijk waar de jaren zestig op politiek toe hebben geleid en dat wordt de lezer onthouden.

Het aardigst zijn die passages waarbij persoonlijke gebeurtenissen verbonden worden met typisch Arnhemse verschijnselen.

Zo levert een bezoek met zijn vader, die een woninginrichtingszaak in Oosterbeek had, aan een matrassengroothandel in het Spijkerkwartier een persoonlijk inkijkje van een tiener in het rosse leven van die buurt op (p. 95). Ook de eigen herinnering aan de moord op president J.F. Kennedy (p. 52) geeft extra kleur aan die gebeurtenis en de afgedrukte krantenvoorpagina. Helaas blijft het bij zo'n enkele persoonlijke anekdote en dat is jammer. Wat kocht de schrijver zelf in die hypermoderne zaak van Galeries Modernes (opening 1964), welke kunstcafés en Taptoe-optredens bezocht hij en was hij zelf ook op het promotiefeest (naar de Eerste Divisie!) van Vitesse in 1966? Nu moet de lezer te vaak raden of de schrijver een gebeurtenis zelf heeft meegemaakt of dat hij deze met de kennis van nu heeft geselecteerd.
Jan de Vries

Hélène van Beek en Louis van de Geijn, *Krantenpaus. De oorlogen van Louis Frequin (1914-1998)*, Nijmegen: Valkhof Pers 2017, 317 blz. ISBN 978-90-5625-489-6. Prijs € 24,95.

Kort na de oorlog telde Arnhem maar liefst drie plaatselijke dagbladen die elk een eigen segment van de bevolking bedienden. Het *Vrije Volk* was voor socialisten, liberalen lazen de *Arnhemsche Courant* en katholieken abonneerden zich op het *Arnhems Dagblad*, de subtitel waaronder *De Gelderlander* in Arnhem verscheen. Onder leiding van Louis Frequin (1914-1998) groeide deze krant uit van regionaal 'afleggertje' tot een spraakmakend dagblad.

Over Frequin verscheen recent *Krantenpaus*. Het is het verhaal van een Klarendalse jongen die zonder noemenswaardige opleiding op jonge leeftijd de journalistiek in rolde en het op 31-jarige leeftijd tot hoofdredacteur van *De Gelderlander* schopte. Hij zou er tot 1977 leiding geven. De auteurs, Hélène van Beek en Louis van de Geijn, hebben een lange staat van dienst in de journalistiek en kennen *De Gelderlander* van binnen uit.

Frequin groeide op als oudste van zes broers in een bovenhuis aan Onder de Linden, later aan de Hommelseweg. De familie had het niet breed maar wel gezellig. Zijn vader, treinmachinist en meteropnemer bij het gasbedrijf, stond in Klarendal bekend als 'Jan de Bal'. Het vertellen van sterke verhalen had Louis van hem. In 1930 begon Frequin bij de Arnhemse editie van *De Gelderlander*. Een paar jaar later mocht hij als streekverslaggever aan de slag voor de Betuwe, standplaats Huissen.

Zijn op 10 mei 1940 geplande maar vanwege het uitbreken van de oorlog afgezegde huwelijk met de Klarendalse Diny Evers ging later dat jaar alsnog door. Het stel betrok een woning in de nieuwe stadsuitleg in Zuid. Daar werd in 1941 Willibrord geboren, de eerste van uiteindelijk acht kinderen.

Tijdens het eerste oorlogsjaar sloot Louis zich aan bij het Nationaal Front (tot april 1940 Zwart Front geheten) een katholiek-fascistische beweging onder leiding van Arnold Meijer, dat zich als alternatief voor de NSB presenteerde. Het was een stap die Frequin

zijn leven lang zou achtervolgen, ook al ging hij er - volgens eigen zeggen - al snel weer uit, toen het Front dingen deed die niet met zijn Nederlandse gevoel strookten. Hij kon dat nooit bewijzen en liet lastige vragen onbeantwoord. Toch was Frequin niet 'fout'. Vanuit zijn woning aan de Dotterlaan gaf hij de illegale krant *Het Kompas* uit totdat de Duitsers binnenvielen en hem afvoerden naar de Utrechtseweg. De Sicherheitsdienst verhoorde hem dagenlang met fysiek geweld. Frequin beschreef de gruwelijke details in het boek *Arnhems Kruisweg* (1946). Daarna volgde nog opsluiting in Kamp Vught en in Utrecht. In januari 1945 kwam hij vrij. De tijd in gevangenschap heeft hem voor het leven getekend. De oorlog ging nooit over. Toen de 'foute' *Telegraaf* eens dreigde *De Gelderlander* over te nemen haalde Frequin de bezetting erbij. Hij voelde dezelfde strijdvaardigheid opkomen. Desnoods zou hij de drukkerij in brand steken om het te voorkomen!

Aan het eind van het bevrijdingsjaar werd hij hoofdredacteur van *De Gelderlander* in Nijmegen, de stad waar hij na de oorlog met zijn gezin naartoe verhuisde. Daarmee waren Frequins Arnhemse jaren voorbij. We zijn dan ongeveer halverwege het boek. Frequin stuwde zijn krant op in de vaart der volkeren en werd, als presentator van het tv-programma *Gastenboek*, waarin hij katholieke kopstukken interviewde, een bekende Nederlander. De auteurs gaan nog uitgebreid in op het ontstaan van de *Nieuwe Krant*, een samengaan van het *Arnhems Dagblad* en de Arnhemse editie van het *Vrije Volk* in 1971. Dat was mogelijk geworden door de ontzuiling en het loslaten van de confessionele veren bij *De Gelderlander*. Lange tijd had Frequin de katholieke zaak vurig gediend, maar hij wist de bakens ook tijdig te verzetten.

Van Beek en Van de Geijn leveren met hun boek een aardige bijdrage aan de Arnhemse historiografie door het leven te beschrijven van een Arnhemmer die tot nog toe - wellicht - meer met Nijmegen werd geassocieerd. In de tweedelige reeks *Arnhemse kopstukken*, waarvan de auteurs nota bene aan *De Gelderlander* verbonden zijn, ontbreekt Frequin bijvoorbeeld. Een minpuntje, naarmate Frequins leven vervlochten raakte met het wel en wee van de krant passeren de perikelen in uitgeversland en op de redactie wel erg uitgebreid de revue. Deze schermutselingen achter de schermen behoren niet tot de boeiendste delen van het verder geslaagde boek, dat ook leest als een pers- en verzuilingsgeschiedenis van onze stad.
Stef Ketelaar

Peter de Krijger, *De toekomst kent een rijk verleden. De geschiedenis van Rijn IJssel en het middelbaar beroepsonderwijs in Arnhem*, Arnhem: Rijn IJssel 2017, 176 blz. ISBN 978-90-9030473-1 (Eenmalige gratis uitgave met beperkte oplage)

Regionaal opleidingscentrum Rijn IJssel bestaat twintig jaar en viert dat heugelijke feit met de uitgave van een heus jubileumboek. De auteur, Peter de Krijger, jarenlang verbonden aan de school, tekende na zijn dienstverband de geschiedenis van het Rijn IJssel en het middelbaar beroepsonderwijs in Arnhem op.

Beroepsonderwijs ontstond in de tweede helft van de negentiende eeuw uit particulier initiatief. Het beantwoordde aan de behoefte vanuit de opkomende industrie en het bedrijfsleven aan enigszins geschoolde arbeiders. Van overheidsbemoeienis met en financiering van dat onderwijs was in die dagen nauwelijks sprake. De eerste voorlopers van

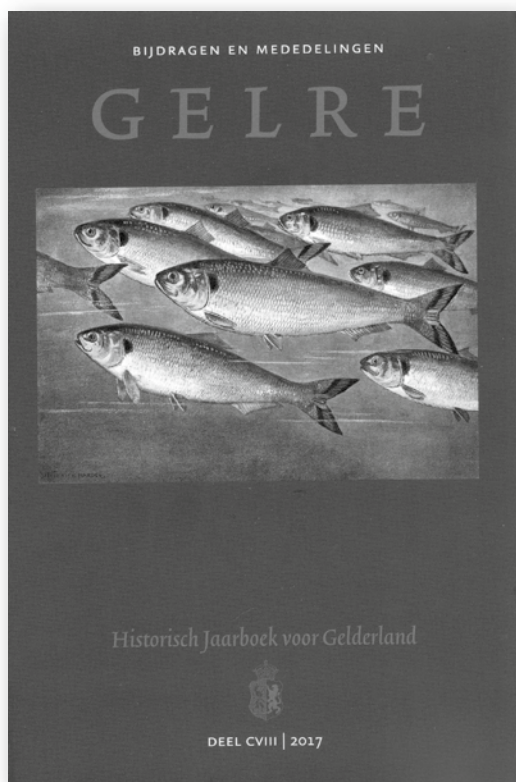
het huidige Rijn IJssel ontstaan in 1873, de Arnhemse Handwerkschool voor Meisjes en de Praktische Ambachtsschool. In 1894 komt daar de Arnhemse Kook- en Huishoudschool bij. De invoering van de leerplicht 1901 gevolgd door andere wetgeving en de toename van welvaart leidt tot stijgende leerlingaantallen en verhoging van de gemiddelde leeftijd van schoolverlaters.

Na de oorlog maakte het beroepsonderwijs een sterke groei door. Tijdens de wederopbouw was er veel behoefte aan (laag)geschoold personeel dat via een soort praktijkleren kennis opdeed om in fabriek of kantoor te functioneren. De invoering van de Mammoetwet in 1968 introduceerde de (nog altijd bestaande) driedeling in lager, middelbaar en hoger beroepsonderwijs. Volwasseneneducatie deed zijn intrede. De lappendeken aan beroepsopleidingen die geleidelijk is ontstaan werd in de jaren negentig organisatorisch ondergebracht bij het nieuw gecreëerde roc Rijn IJssel.

De auteur schreef met zijn boek een heel aardig overzichtswerk van het beroepsonderwijs in Arnhem, rijk geïllustreerd met het nodige beeldmateriaal. Lof ook voor Rijn IJssel die deze gratis uitgave mogelijk maakt. Bedrijven en instellingen die een boek over hun geschiedenis uitgeven, hebben daarmee niet alleen een leuk presentje voor (oud) medewerkers en andere geïnteresseerden. Ze leveren ook een bijdrage aan (een aspect van de lokale) geschiedschrijving die anders vaak onderbelicht blijft.

Stef Ketelaar

***Bijdragen en Mededelingen Gelre. Historisch Jaarboek voor Gelderland* 108 (2017). ISBN 97894 6004 3512. 286 blz. Prijs: € 29,50.**

Ook in de editie van 2017 begint BMG weer met een overzicht van wat een jaar archeologisch speurwerk heeft opgeleverd. In Arnhem zijn dat onder andere de vondsten in de proefsleuven op het Kerkplein en bij de opgraving van het Bartok-terrein, waar een brouwoven en een looikuip tevoorschijn kwamen.

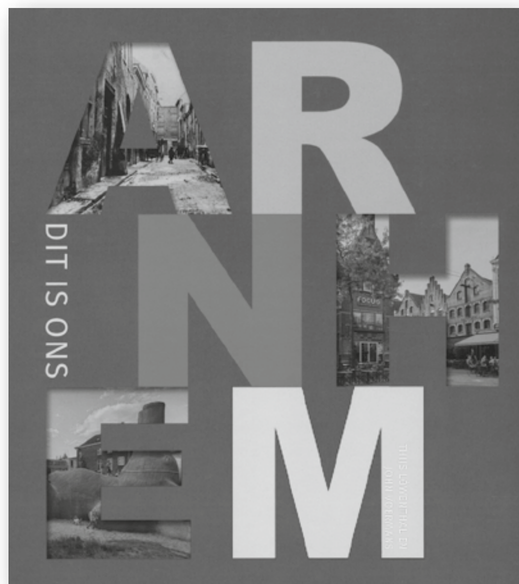
De overige artikelen zij zeer divers van aard, soms wordt Arnhem zeer zijdelings even genoemd. Alleen de bijdrage van Ingrid Jacobs is helemaal op Arnhem gericht. Het gaat over de invloed van St. Caecilia op het muziekleven in Arnhem tussen 1890 en 1971. Het eerste jaartal geeft aan wanneer St. Caecilia ophield om zelf concerten te geven, vlak na de oprichting van de Arnhemsche Orkest Vereeniging AOV. In 1971 werd het eeuwenoude muziekgezelschap opgeheven. In de tussenliggende jaren was haar belangrijkste bijdrage vooral het veelvuldig uitnodigen van het Concertgebouworkest om in Musis Sacrum te komen spelen, veel vaker dan de AOV en veel vaker dan in andere steden. De auteur meent dat deze voorkeur misschien niet eens een sterk gevoel van concurrentie of rivaliteit bij de AOV heeft opgeroepen. Het artikel schenkt verder veel aandacht aan de dirigenten van de AOV en de – overdreven – bewering in de programma's dat een aantal werken voor de eerste keer zouden zijn uitgevoerd. Dat geldt hooguit voor Arnhem, dus

de eerste uitvoering in onze stad.

Een aardige aanvulling op de geschiedenis van St. Caecilia en de AOV biedt daarna nog het artikel van Joop Leijendekker over het muziekleven in Nijmegen.

Menno Potjer

Thijs Löwenthal en John Voermans, *Dit is ons Arnhem*, Uitgeverij Boekenbrouwers Bennekom 2017, ISBN 978-94-91687-52-5, prijs € 19,95.

'Als Arnhem uw stad is, dan is dit uw boek' staat geschreven in de inleiding van dit boek. Het is een zogenaamd koffietafelboek, met mooie foto's en beknopte teksten.

Enerzijds zijn er de gebouwen, straten of wijken, met steeds een foto uit de oude tijd en met een foto op dezelfde plek uit 2017 ter vergelijking. Hierbij is dan een korte geschiedenis of anekdote gegeven over het betreffende gebouw, de straat of wijk. Voorbeelden zijn Klarendal, Geitekamp, het oude postkantoor, Musis, Rijnkade, etc., ze zijn voor iedereen herkenbaar.

Anderzijds zijn bewoners geïnterviewd en vertellen zij over hun bijzondere plek in Arnhem en wat hen opvalt aan Arnhem. Deze bewoners zijn bekende Nederlanders met roots in Arnhem. Voorbeelden zijn Margreet Blanken, bekend van theater en televisie, Estée Strooker, winnaar van televisieprogramma MasterChef Holland, en Sjoerd van Ramshorst, presentator bij NOS studio sport. Andere geïnterviewden zijn bekende Arnhemmers, zoals de stadsdichter Jesse Laport, Marcel Legerstee van Ome Joop en Alex van Hooff, directeur van Burgers' Zoo.

Er wordt niet ingegaan op de vraag waarom gekozen is voor juist deze mensen en niet voor anderen, ze lijken willekeurig bijeengebracht. Opvallend afwezig zijn (ex-) burgermeesters van Arnhem. De aanleiding om dit boek uit te brengen wordt ook niet uit de doeken gedaan. Het is daarnaast jammer dat het resultaat van het naar boven brengen van de Jansbeek nog niet zichtbaar is op de nieuwe foto's. In een enkel geval is wel de bouw zichtbaar.

Hoewel het boek geen nieuws brengt, geeft het wel een mooi tijdsbeeld in de context van vroegere tijden en huidige bewoners. Al met al een mooi vormgegeven boek om geregeld in te kijken.

Lyke Bosma

Wim Lavooij, *Van neostijlen tot Nieuwe Kunst, Arnhemse architectuur uit de negentiende eeuw*, Arnhemse monumentenreeks deel 33. Uitgeverij Matrijs ISBN 978 90 53455333, prijs € 9,95.

De negentiende eeuw was een tijd van grote, maatschappelijke veranderingen, ook in Arnhem. Arnhem mocht als eerste stad in Nederland zijn vestingwerken slopen, waardoor ruimte voor stadsuitbreiding ontstond.

Door de komst van het spoor werden daarna grote aantallen mensen aangelokt, vaak uit de meer gegoede klasse. Voorzieningen als sociëteiten, een concertzaal en een schouwburg werden bewust ingezet om deze rijkaards te trekken en vast te houden. Op hun beurt trokken zij bouwvakkers en bedienend personeel aan dat massaal naar de stad verhuisde. Ook deze mensen moesten gehuisvest worden, vaak in volksbuurten.

Daarnaast was er sprake van een herleving van de katholieke kerk, zich uitend in een bouwexplosie aan kerken, kloosters,

scholen, ziekenhuizen en bejaardenhuizen. Ook kan nog worden gewezen op de gevolgen van de Industriële Revolutie en op het ontstaan van gemeentelijke nutsbedrijven. Al deze activiteiten zorgden er voor dat Arnhem een tijd lang de snelst groeiende plaats van het land was.

Ondanks al die moderniseringen werd voor de bouw vaak terug gegrepen naar een stijl uit het verleden, bijvoorbeeld het neoclassicisme. Deze stijl ging terug op de bouwstijl van de Griekse en Romeinse tempels. Vooral landhuizen in deze stijl waren populair. De katholieken gingen iets minder ver terug en richten zich op de Middeleeuwen, de glorietijd van hun kerk. Zij bouwden bij voorkeur in neogotische stijl. Voor weer anderen was de Gouden Eeuw in Nederland de glorietijd en dat leidde tot gebouwen in neorenaissancestijl. Meer representatieve gebouwen als sociëteiten werden in neobarokstijl gebouwd. Vaak waren gebouwen ook een mengeling van verschillende stijlelementen en dan noemen we het eclecticisme.

Pas aan het eind van de negentiende eeuw kwam er een eind aan het Historisme, het terugkijken in de architectuur, toen ontstond er een bouwwijze met eigentijdse elementen. Deze bouwstijl noemen we Nieuwe Kunst en ook wel Art Nouveau of Jugendstil. Vaak gaat het dan om asymmetrische gebouwen met decoratieve elementen in vloeiende lijnen.

Het onlangs verschenen nieuwe deel in de Arnhemse monumentenreeks geeft op een heldere en beknopte wijze inzicht in de relevante ontwikkelingen in de negentiende eeuw en de daaruit voortvloeiende bouwactiviteiten. Per bouwstijl wordt de maatschappelijke achtergrond geschetst, de belangrijkste kenmerken opgesomd en verteld waar gebouwen in deze stijl in de stad voorkomen, of voorkwamen. In het omvangrijke negentiende-eeuwse gebouwenbestand is in en na de oorlog namelijk flink huisgehouden. De gebouwen die er nog staan behoren inmiddels tot de troetelkinderen van het Arnhemse monumentenbestand.

De verdienste van dit boekje is dat in weinig bladzijden een kraakhelder beeld wordt geschetst van het bouwen in Arnhem in de negentiende eeuw. Na afloop heeft de lezer het gevoel dat hij toch meer weet hoe deze stad in elkaar zit.

René Nijhof

Erfgoedcentrum Rozet
Kortestraat 16
6811 EP Arnhem
T: 026-3543161
E: erfgoedcentrum@rozet.nl
I: www.bibliotheekarnhem.nl

ERF GOED CENTRUM

Deze rubriek is samengesteld op basis van aanwinsten van het Erfgoedcentrum

Erratum. Een aanvulling bij ‘Jacob van Biesen aan het werk’

Redactie

Op raadselachtige wijze is er iets verkeerd gegaan in het vorige nummer van AHT. Er is een halve kolom verdwenen, die er bij de proefdruk nog wel instond.
Oplettende lezers zagen meteen dat er op bladzijde 211 een zin niet goed liep: ‘Jacob wees er als extra argument ook nog ruim 67 gulden.’ *Het gaat hier over de argumenten van Jacob om de rechtbank ervan te overtuigen dat hij in het overleg met zijn neef geen akkoord had gesloten.*
Wat zijn extra argument wel was en waar die 67 gulden betrekking op had, volgt hieronder.

Jacob wees er als extra argument ook nog op dat Herman het ‘akkoord’ niet op papier had gezet, dus was er dan wel sprake van een akkoord? Herman legde daarop uit dat je zoiets niet doet bij familie die je vertrouwt.

De drukkosten
De drukkosten hadden in totaal 7415 gulden bedragen, dus moest elke compagnon 3708 opbrengen, maar daar kwam nog iets bij. Jacob was namelijk in september 1644 naar de boekenbeurs in Frankfurt gegaan om daar de *Conclusiones* te kunnen verkopen. Hij kon daarvoor 650 gulden aan reiskosten declareren. Hoewel het gezelschap kooplieden onderweg was aangevallen, was hij er toch vrij goed van af gekomen en had hij 427 gulden winst aan zijn compagnon kunnen afdragen. Verder was er nog een post pakhuishuur van ruim 67 gulden, wat het totaal aan onkosten op 8132 gulden bracht, waarvan de helft voor rekening van Herman moest komen, dus 4066 gulden

(Daarna volgt op bladzijde 212 een nadere specificatie van die drukkosten: letters gieten, papier bestellen, enzovoort).

Jaarverslagen Prodesse 2017

Verslag van de secretaris van de vereniging over het jaar 2017

Samenstelling

naam:	**functie**	**aftredend**	**herkiesbaar**
Margreet van Gastel	voorzitter	2021	ja
Jos Huver	secretaris	2018	ja
Wim Verheggen	penningmeester	2020	nee
Sophie Elpers	lid	2018	ja

Meet Becker heeft haar bestuurstaken halverwege het jaar neergelegd. En Dorine van Espelo heeft haar kandidatuur voor een bestuursfunctie ingetrokken.

Ledental

In 2017 was het aantal leden (tussen haakjes het aantal leden in 2016)

Individuele leden		294	(300)
Gezinsleden	89x2	178	(156)
		472	(456)

We hebben 34 nieuwe leden gekregen (22 individuele en 6 gezinsleden) en 11 leden zijn van individueel- naar gezinslid overgestapt. Het aantal adressen is van 378 naar 387 gestegen.

Ereleden

Sinds vorig jaar kent de vereniging geen ereleden meer.

Contributie

De contributie bedroeg vorig jaar ongewijzigd € 30,- voor individuele leden en € 35,- voor een gezinslidmaatschap.

Vergaderingen

De *Algemene ledenvergadering* vond traditiegetrouw plaats op de laatste vrijdag van april.
Naast de vaste formele punten kwamen aan de orde de uitkomsten van de ledendiscussie van het vorig jaar, met name de uitstraling van het Arnhems Historisch Tijdschrift en het oppakken van wijkgerichte activiteiten.
Het verslag is te vinden op onze website onder Agenda.
Ter gelegenheid van het feit dat onze vereniging in 2017 225 jaar bestond, hield voorzitter Meet Becker na afloop van de vergadering een lezing, geïllustreerd met veel slides, over de wederwaardigheden van de laatste 25 jaar. De eerste 200 jaar zijn beschreven in het boek *Arnhems Historisch Genootschap Prodesse Conamur 1792-1992*.
Het *bestuur* vergaderde tien keer, telkens in een huiskamer van een van de bestuursleden.

Lezingen

In het afgelopen jaar zijn er 8 lezingen gehouden, 7 op de vaste vrijdagavond van 20.00 tot 22.00 uur in de Molenplaats, de Nijhofflezing (in samenwerking met erfgoedcentrum Rozet) in Rozet.
Op 27 januari sprak Paul van Lunteren over de geschiedenis van de *Hervormden in Arnhem*.
Vervolgens onderzochten Jelle Zondag en Jon Verriet van de Radboud Universiteit op 24 februari in hoeverre *Vitesse* kan worden beschouwd *als vertegenwoordiger van de stad Arnhem*.
Op 31 maart verschafte Adriaan Veldhuizen (Univ. Leiden) ons een inkijkje in de begintijd van

de S.D.A.P. onder de spannende titel *'De Leggende Hen' op Heijenoord tot in de Tweede Kamer*.
Na afloop van de Algemene Ledenvergadering op 28 april gaf onze voorzitter Meet Becker vanwege ons 225 jarig bestaan een overzicht van het wel en wee van de laatste 25 jaar van onze vereniging, zoals al gememoreerd.
Na de zomer zette Lennert Savenije (Radboud Univ.) op 29 september de overeenkomsten en verschillen uiteen tussen Arnhem en Nijmegen in de oorlogsjaren: *één oorlog, twee steden tussen 1940-1943*.
Dan voerde Bert Koene ons op 27 oktober in in de *geschiedenis van de Arnhemse Diligence-onderneming Bouricius: anderhalve eeuw bedrijvigheid langs 's heren wegen*.
In november hadden we twee lezingen: de Nijhofflezing van Leendert Louwe Kooijmans op de 17e over *Wie bouwden de 'bergjes'? Grafheuvels langs de Veluwezoom* en op de 24ste *Romeins ratjetoe in het Rijnland* van Marenne Heerschop-Zandstra in samenwerking met de Plaatselijke afdeling van de Archeologische Werkgroep Nederland (AWN).
Alle vrijdagavond-lezingen werden goed bezocht (steeds ongeveer 40 deelnemers), de Nijhofflezing zeer goed (ongeveer 100 deelnemers).

De lezingen van 2018 worden georganiseerd door onze oud-voorzitter Klaas Schreuder.

Excursies
In 2017 zijn er drie excursies georganiseerd.
Op 13 mei naar Harderwijk, waar Liek Mulder voor ons een lezing verzorgde over de Universiteit van Harderwijk en we een rondleiding over de rijke historie kregen van het plaatselijke Gilde. Er waren 21 deelnemers.
Op 3 juli was er voor de leden een lezing met rondleiding in de Eusebiuskerk, ons aangeboden door de Stichting Eusebius. Naar aanleiding van vragen van Prodesse-leden over de N/Z doorgang in de kerk kregen wij uitleg over de plannen. Er waren ongeveer 30 deelnemers
En op 14 november verzorgden gidsen van het Arnhemse Gilde voor ons rondleidingen langs de oude en nieuwe Jansbeek, voorafgegaan door een lezing in de Molenplaats van Theo Reesink, de landschapsarchitect die de loop van de nieuwe beek heeft ontworpen. Aan deze excursie hebben ongeveer 60 mensen deelgenomen.

Arnhems Historisch Tijdschrift
Ons verenigingsorgaan verscheen als gebruikelijk elk kwartaal. De redactie bleef ongewijzigd. Een flink aantal auteurs heeft weer gezorgd voor interessante artikelen.
Het verslag van de hoofdredacteur vindt u hierna.
Naar aanleiding van de ledendiscussie in de ALV is er overleg gevoerd met de drukker, hetgeen heeft geresulteerd in lagere kosten, een betere budgettering en de financiële ruimte om in het vervolg tenminste een keer per jaar een kleurenkatern te maken.
De digitalisering van de jaargangen 1980 tot 2014 is in samenwerking met de bibliotheek voltooid en de uitgaves zijn (ook vanuit onze website) op de website van de bibliotheek in te zien. Over de laatste jaargangen wordt overleg gevoerd.

Website
De website www.prodesse.nl werd ook dit jaar onderhouden door Onno Boonstra en Meet Becker. De nieuwe frissere lay-out ziet er goed uit en de site is goed toegankelijk..

Facebook
Dit medium is afgelopen jaar helaas nauwelijks gebruikt. Dat gaat het bestuur spoedig weer oppakken.

Nieuwsbrief
De digitale Nieuwsbrief onder redactie van Onno Boonstra verscheen in 2017 negen keer. Hij wordt verstuurd naar leden van wie wij het e-mailadres kennen; de Historische Kring Elden stuurt hem door naar haar leden.

Kantstroken
De kantstrookcommissie, bestaande uit Jan van Lookeren Campagne, Onno Boonstra en Wim Verheggen, heeft na de twee kantstroken van 2016 afgelopen jaar geen nieuwe stroken gerealiseerd. De commissie streeft er naar dit jaar weer een strook te leggen.
Bovendien zijn we in samenwerking met Erfgoed Gelderland bezig een app te ontwikkelen waarin verder informatie over de kantstroken te vinden is (via www. Mijn Gelderland.nl). De financiële middelen hiervoor zijn afkomstig van advocatenkantoor de Kempenaer.

Arnhemse Geschiedenissen
Nadat in 2016 het boek over *200 jaar De Kempenaer* het licht zag, is het het afgelopen jaar weer gelukt een mooie uitgave te realiseren: *De Markt van Arnhem, 800 jaar wonen, werken, besturen en bezoeken*. De redactie werd gevormd door Onno Boonstra en Paul van Lunteren. Het boek was onderdeel van het project Arnhem Market Share.

Arnhem Market Share
Veel werk is gestopt in het project Market Share, dat bestond uit het hiervoor vermelde boek, de Time Travel app en op 24 november het drukbezochte symposium in het Provinciehuis, waarbij het boek en de app werden gepresenteerd en door de burgemeester in ontvangst werden genomen. Aan de app is een grote bijdrage geleverd door de mensen van Arnhem 3D en de coördinatie lag in handen van ons bestuurslid Sophie Elpers. De app is al heel veel keer gedownload en krijgt veel positieve reacties. We hebben dit project kunnen realiseren dankzij subsidies van een aantal fondsen.
Een uitgebreider verslag van het project hebben we op onze website geplaatst.

Dag van de Arnhemse Geschiedenis
Ook dit jaar is de Dag van de Arnhemse Geschiedenis (DAG) een succes geworden. Hij trok weer meer bezoekers dan het jaar daarvoor. In 2010 opgezet door Prodesse is de coördinatie ervan vorig jaar overgenomen door Rozet, maar de inbreng van Prodesse blijft groot. In het Erfgoedcentrum, de historische Kelders, het St. Peters Gasthuis en de Steenen Camer vond een breed scala van presentaties, lezingen en activiteiten plaats voor jong en oud. Tussen Noord en Zuid pendelde een historische bus.

Wijkgerichte acties
Het bestuur heeft gevolg gegeven aan de wens van de leden om de wijken in te gaan.
In oktober hebben we een middag georganiseerd in de wijk St. Marten/Sonsbeekkwartier met lezingen en een fotopresentatie over de geschiedenis van de wijk. De bijeenkomst werd druk bezocht door ongeveer 50 mensen en heeft ook enkele nieuwe leden opgeleverd. De bezoekers waren enthousiast.
De formule slaat dus aan en daarom zijn we van plan in 2018 een bijeenkomst te beleggen met een wijk in Arnhem-Zuid, samen met de Historische Kring Elden.

PR
We zijn bezig, met financiële steun van de Driegasthuizengroep, ons logo en huisstijl te moderniseren.

Prodesseprijzen
Nadat de Arnhemse Geschiedenisprijs al een paar jaar bij gebrek aan belangstelling niet was uitgereikt, heeft het bestuur gepoogd andere ingangen te vinden om de jongeren meer te interesseren in geschiedenis. We hopen daarvan in dit kalenderjaar resultaten te kunnen melden. We hebben de prijs omgedoopt in *Arnhemse Geschiedenisprijs voor Jongeren*.
Bovendien hebben we op instigatie van Onno Boonstra besloten een nieuwe prijs in te stellen: *de Prodesseprijs voor Arnhemse Geschiedenis*. Daarmee willen we activiteiten, initiatieven, personen of instellingen belonen die zich hebben ingezet om de kennis van de geschiedenis van Arnhem te bevorderen. De prijs zal in 2018 voor de eerste keer worden toegekend.

Vragen van derden
Regelmatig krijgen wij vragen van onderzoekers en belangstellenden in den lande over zaken uit de Arnhemse geschiedenis. Met hulp van onze oud-voorzitter Meet Becker en Marja Pals van het Erfgoedcentrum kunnen we de meeste beantwoorden of doorverwijzen. Of wij plaatsen ze op onze website onder het kopje *oproepen*.
En we ontvangen ook vragen om medewerking aan projecten van anderen, waar we ook oproepen voor plaatsen. Op dit moment is er een werkgroep van Prodesse, samen met de Historische kring Elden, bezig om op verzoek van het Kadaster de namen op de topografische kaart van Arnhem te actualiseren.

Netwerkactiviteiten
Naast de genoemde taken is het bestuur actief in verschillende verbanden in de stad en in de provincie. Een paar opvallende zijn:
- Prodesse is lid van Erfgoed Gelderland, de provinciale koepel van Erfgoedorganisaties. We bezoeken de zogenaamde landdagen en vragen hen steun bij onze activiteiten.
- Verder bezoeken bestuursleden bijeenkomsten waar ontwikkelingen worden besproken die de Arnhemse geschiedenis raken.
- Wij zijn ook vertegenwoordigd in gremia waar de herdenking van 75 jaar Slag om Arnhem wordt voorbereid.

Vertegenwoordigers van Prodesse bij andere Arnhemse organisaties
- Stichting Open Monumentendag : Marjanne Knüppe
- Vereniging Monuscript: Ton Burgers
- Historische Herberg: Sophie Elpers
- Stichting Geschiedschrijving Arnhem: Sophie Elpers
- Arnhem 3D: vacant
- Vereniging Vrienden van Sonsbeek: vacant
- Met het Gilde bestaat een vruchtbare band via onze penningmeester, die daar voorzitter is.

Jos Huver, secretaris

Open Monumentendag (OMD) 2017
Activiteiten, georganiseerd door OMD
De activiteiten van Open Monumentendag vonden in 2017 plaats op vrijdag 8, zaterdag 9 en zondag 10 september. In het vigerende *Boeren, Burgers en Buitenlui* lagen eigenlijk drie thema's verscholen - boeren, burgers en buitenlui - die elk afzonderlijk meer dan voldoende aanknopingspunten boden voor een volwaardig aanbod van activiteiten. Er moesten - meer dan in het verleden - keuzes worden gemaakt en kernactiviteiten worden aangewezen én een mooie balans gevonden tussen het materiële erfgoed en het immateriële.
Een en ander leidde er tot onder meer toe dat Open Monumentendag zelf drie sub-thema's uitwerkte:

De Boer en zijn boerderij, een fiets- en wandeltocht op 9 en 10 september
De burger en het kiesrecht, een symposium op vrijdag 8 september
Buitenlui en hun vrijplaats, een forumdiscussie op zaterdag 9 september

Activiteiten, georganiseerd door andere instellingen en individuen

Ook dit jaar verzorgden veel individuen en instellingen uit het netwerk van OMD een bijdrage aan OMD, vanuit hun eigen expertise en met groot enthousiasme.

Bezoekersaantal

Het aantal bezoekers in 2017 lag - evenals de voorgaande jaren - rond de 7000.
Marjanne Knüppe – Hüsken, 12 februari 2018

Arnhem 3D

Arnhem 3D bestaat nog slechts uit drie vrijwilligers, maar heeft het afgelopen jaar toch weer 3 projecten/films afgeleverd.
Allereerst dient vermeld te worden de wezenlijke bijdrage aan het Prodesse-project Market Share. Daarvoor heeft Arnhem 3D van 3 tijdlagen de panorama's van de markt geleverd.
Daarnaast zijn films gemaakt van de Commanderie van St. Jan en van Insula Dei Walburgplein. Deze beide films zijn te zien op het You Tube kanaal.
Ook heeft Arnhem 3D materiaal geleverd voor het TV-programma Ridders van Gelre (Omroep Gelderland).
Wim Verheggen

Jaarverslag Stichting Monuscript (2017)

Afgelopen jaar zijn twee nieuwe uitgaven verschenen in de succesvolle Arnhemse Monumentenserie. In juni werd deel 32 gepresenteerd: 'Sint Marten en Sonsbeekkwartier' door Ingrid Jacobs, in november gevolgd door nummer 33: 'Van neostijlen tot Nieuwe Kunst' van de hand van Wim Lavooij. Beide uitgaven verschenen in een vernieuwde opmaak, passend in de serie. In 2018 zal weer een nieuw deel verschijnen.
Menno Potjer trad in september terug als bestuurslid (secretaris); hij werd opgevolgd door Ton Burgers, die ook redactielid blijft.
Ton Burgers

Historische Herberg

Vijf keer per jaar gaan in De Molenplaats, het bezoekerscentrum van Sonsbeek, de deuren open van de Historische Herberg van Arnhem. Tijdens de herberg komen actuele historische zaken aan bod, zijn er presentaties en korte meldpunten, en is er muziek, soep en brood in overvloed. In 2017 vonden de vijf herbergen plaats op 10 februari, 14 april, 16 juni, 8 september en 10 november. Alle herbergen trokken een talrijk publiek. Dit jaar stonden de herbergen in het teken van de verkiezing van de Grootste Arnhemmer Aller Tijden. Na vier spannende, amusante èn informatieve voorrondes kwam Hendrik Antoon Lorentz, gepitcht door oud-burgemeester Scholten, als winnaar uit de bus.
Onno Boonstra

Arnhems Historisch Tijdschrift (jaargang 37)

In het jaar 2017 kwam het AHT voor de dag met 18 gewone artikelen, één minder dan in 2015. Daarnaast waren er veel signalementen. Twaalf auteurs verleenden hieraan hun medewerking, van wie er vier tevens redacteur van het tijdschrift zijn. Die vier schreven samen negen artikelen, waardoor zij nogal een sterk stempel op het blad zetten. Auteurs van buiten die kring zijn dan ook van harte welkom.
Het aantal bladzijden is met ongeveer 20 procent afgenomen, van 280 naar 226.
Zoals gebruikelijk, gingen de meeste artikelen over de 19^{e} en 20^{e} eeuw: vijf en tien bijdragen.

De resterende drie artikelen wierpen licht op onze stad in de tijd van de Republiek.
De samenstelling van de redactie bleef ongewijzigd.
De verzorging was opnieuw in goede handen bij drukkerij Presikhaaf.
Menno Potjer, hoofdredacteur

Jaarverslag van 't Gilde, 2017
Het jaar 2016-2017 kan gekenschetst worden als een jaar waarin 't Gilde doorging op de ingeslagen weg. Er is verder gebouwd aan de variatie in het aanbod; de groei van het aantal gasten heeft zich voortgezet, zij het minder dan in de eerdere jaren; de bekendheid in de stad en daarbuiten is toegenomen.

In totaal bestaat 't Gilde aan het einde van het verslagjaar uit 44 mensen:

24	actieve gidsen
4	gidsen in opleiding
1	PR-functionaris
1	webmaster
10	oud-gidsen die niet meer actief zijn binnen 't Gilde
4	bestuursleden die (in elk geval op dit moment) niet actief zijn als gids.

In 2016-2017 hebben de gidsen van 't Gilde 8.200 gasten rondgeleid. Dat betekent dat er nog steeds een stijgende lijn is. Weliswaar is dit bijna 1800 gasten minder dan in het jaar 2015-2016, maar dat jaar had extreem hoge bezoekersaantallen door de opening van Arnhem Centraal in november 2015 en de landelijke, zelfs wereldwijde belangstelling voor dit fraaie bouwwerk. Bijna 2400 gasten kwamen in dat jaar hierop af, tegen dit jaar zo'n 600. In 2014 en 2015 waren de aantallen respectievelijk 7183 en 7985.
De ontwikkeling van het aantal bezoekers voor de wandelingen en de kelderrondleidingen is overigens nogal verschillend:

In 2016 - 2017 was de verdeling wandelingen / kelders	4.806 en 3.395
In 2015 - 2016	6.028 en 3.950
In 2014 - 2015	3.452 en 4.533
In 2013 - 2014	2.880 en 4.303

Eerst waren dus de kelders het meest in trek, de laatste jaren vooral de wandelingen.
Wim Verheggen

